

de **HUMANIST**

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCHRIFT Nr 4 | 2006 € 5,50

A woman with dark skin and short hair is walking towards the camera. She is wearing a vibrant, patterned dress with red, white, and blue geometric designs. She has a gold necklace with a small cross pendant and a ring on her left hand. In the background, a young child in an orange shirt and light blue shorts is walking away. The setting appears to be a dirt path in a rural area with some greenery in the distance.

**In de Congo gloort
een sprankje hoop**

Israëls verlies

Het werkelijke verlies van Israël is niet het militaire debacle van de veldtocht tegen Hezbollah en Libanon, - een oorlog kent altijd alleen maar verliezers. Het werkelijke verlies is de wereldwijd uitgelokte afkeer van – vooral – het Israëlische optreden, de volstrekt onbegrijpelijke ontsporing van geweld, de nodeloos wrede vernietiging van infrastructuur en vluchtwegen, de kennelijk achteloze onnauwkeurigheid bij het bestoken van doelen in stedelijke gebieden, het volkomen onrechtvaardige vernietigen van complete dorpen en stadswijken ongeacht nog aanwezige niet-militaire bewoners, de verdenking van een tactiek van de verschroeide aarde en het volstrekt verwerpelijke gelijkschakelen van de staat Libanon met de islamitische terreurbeweging. Geen verstandig supporter van het bestaansrecht van de staat Israël die dit nog met enig gezag en enige geloofwaardigheid kon verdedigen. Van humanitaire normen, van *rede en ratio* was geen sprake meer.

Het door chef humanitaire zaken Jan Egeland van de *Verenigde Naties* verwoorde verwijt van 'volstrekt immoreel gedrag' en de onderbouwing van dat verwijt laten geen ruimte meer voor twijfel. In de laatste 72 uur van het conflict, toen al duidelijk was dat de VN-resolutie nog slechts een kwestie van dagdelen kon zijn en een staakt-het-vuren aanstaande was, heeft Israël willens en wetens grote hoeveelheden smerige clusterbommen boven Zuid-Libanon afgeworpen. Eén zo'n bom bevat honderden springladingen die zich over een gebied ter grootte van een voetbalveld uitspreiden en voor het merendeel niet direct tot ontploffing leiden, maar eerst na aanraking.

Strooien met op scherp staande handmijnen dus, kennelijk om terugkerende Libanezen te treffen, het bergen van slachtoffers te bemoeilijken, het noodzakelijke puinruimen te belemmeren en het beginnen aan wederopbouw te vertragen. VN-teams van het *Mijnen Actie Coördinatiecentrum* van de VN hebben in Zuid-Libanon honderden door clusterbommen getroffen locaties gerapporteerd. Sinds de wapenstilstand van 14 augustus zijn daardoor tientallen doden en gewonden gevallen en de vrees bestaat dat verlaat exploderende springladingen nog lange tijd slachtoffers zullen maken. De levensgevaarlijke ladingen worden aangetroffen in gebouwen, tussen het puin van getroffen woningen, op straat, in bermen en allerlei openbare terreinen. 'Schokkend' noemde Egeland de clusterbom-bardementen, en 'een verschrikkelijk verkeerde beslissing' van Israël.

Niet-verschrikkelijke oorlog bestaat niet, dat weten we. We weten ook, dat het Midden-Oosten een permanent kruitvat is en dat bedenkelijke regimes als dat van Bashar-al-Assad in Syrië en Mahmoud Ahmadinejad in Iran garen spinnen bij iedere vorm van kritiek op Israël. Syrië's inboeten aan legitimatie van haar bemoeienis in Libanon is even geen item meer, en de aandacht van de wereld was enkele weken afgeleid van Irans militairnucleaire aspiraties. In de ogen van de oude én nieuwe bondgenoten van Hezbollah is er intussen alleen maar meer reden om tegenover Israël's atoomwapenbezit dat van Iran te rechtvaardigen. Ook dat is een deel van het verlies, voor Israël en voor de wereld.

de HUMANIST
Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 6x per jaar
59e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Redactie
(redactie@humanist.nl)
Martine Harsema

Hoofdredactie
Boudewijn Chorus

Medewerkers aan dit nummer
Ivonne van Akkeren, Mohammed Benzakour, Freek Boon, Bert Boelaars, Jeroen Breekveldt, André de Bruin, Ad van Dun, Esther Gerritsen, Riccardo Gangale, Stan van Houcke, Kees Kaldenbach, Erik Kottier, Katja Kreukels, Josephine Krikke, Paul Mercken, Max Pam, Bas Pennings (cartoon), Arjan Post, Hilde van Vlaanderen, Leendert van der Waal, Femke van Zeijl

Correspondenten
Jeannine Corneille (HVO), Roeland Ensie (Humanistisch Verbond), Francis Beelaerts (Hivos), Judith van der Goes (Universiteit voor Humanistiek), Marco Oostdijk (Humanistische Alliantie), Rudy Schreijnders (Humanitas).

Uitgever
Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Merel van Dam,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen
Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00. Toeslag buiten Nederland € 11,50. Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement
SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per kalenderjaar en gaan in met de eerstvolgende editie. U ontvangt een factuur of acceptgiro voor de resterende periode van het lopende jaar. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór 1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertentie-acquisitie
Ton de Hoop, Ron de Graaf

Advertenties
All-Round, Lorentzkade 344, 2014 CJ Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax: (023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Verschijningsdata
De Humanist verschijnt tweemaandelijks. De komende verschijningsdata in 2006 zijn: 21 oktober, 16 december.

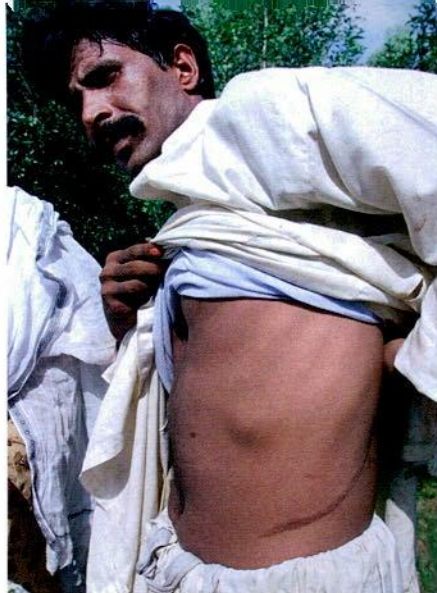
Foto omslag
Riccardo Gangale

© 2006-2007 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

Nederlands
Uitgeversverbond
groep publiektijdschriften

INHOUD

'HET IS NIET DE VRAAG OF
IEMAND BEZWIJKT VOOR EEN
KOOPNIER, MAAR WANNEER'
(P.20)

REPORTAGE

Nr. 4 | 2006

- 4 Herstelbemiddeling, tegen machocultuur in detentie (Katja Kreukels)
- 20 Twijfel aan de zin van donorregistratie (Jeroen Breekveldt)
- 28 Nederlandse steun aan project straatkinderen India (Josephine Krikke)

INTERVIEW

- 8 Promovenda Connie van Pelt
'Eerherstel voor een erosfilosoof'
(Katja Kreukels)

ANALYSE & ACHTERGROND

- 12 Tien jaar Humanistisch Archief (Bert Boelaars)
- 34 'Een andere optie dan kernenergie zie ik niet' (Stan van Houcke)

WERELDBERICHT

- 16 In de Congo gloort een sprankje hoop (Femke van Zeijl)

OPINIE

- 2 Boudewijn Chorus Israëls verlies
- 11 Max Pam Het denken van de schaker
- 27 Esther Gerritsen Zomer 2006
- 40 Mohammed Benzakour Schoon in elk oog

SERIE

- 24 Tussen kunst en koop Hendrik Komen

RUBRIEKEN

2	Cartoon	42	Vers van de pers
32	Ondertussen op het internet	46	Agenda
38	De DoorDenker		

'Schuldgevoel moet

Humanistisch raadvrouw en herstelconsulent Jeanet Jansen (foto Erik Kottier)

De dader betuigt zijn spijt aan het slachtoffer en probeert daarmee iets van de aangerichte schade te herstellen. Niet de straf en de vergelding, maar het herstel en de vergoeding van de schade staan centraal bij herstelbemiddeling. Internationaal is deze benadering in opkomst. Maar in het verharde Nederlandse strafrecht bestaat nog weinig experimenteer-ruimte.

TEKST KATJA KREUKELS

Irene (55) over de overval in haar juwelierszaak, zomer afgelopen jaar:
"Ik kan er uren over vertellen, ook al duurde het maar een paar minuten. Het was gewoon overdag, toen een man met capuchon de winkel binnenstapte. Hij had een mes in zijn hand en zei dat ik zo snel mogelijk de kluis moest legen. Op dat moment kwam mijn dochter naar beneden, de winkel in; de sukkel. Daar schrok ik ontzettend van. Ze moest op de grond gaan liggen. Voor de kluis trok hij opeens zijn muts af. Op dat moment zag ik mijn leven aan me voorbij trekken. Ik keek in twee koude blauwe ogen en dacht: dit is het einde. Het kan hem kennelijk niet schelen dat ik hem herken. Hij vulde zijn tas met juwelen, stapte over mijn dochter heen en rende de winkel uit."

Johan (37) over de nasleep van de overval: *"Bijna een jaar geleden ben ik opgepakt. Mijn advocaat liet me de getuigenverklaringen van de slachtoffers lezen en het greep me aan. Opeens stond ik stil bij de impact van mijn daad. Ze hadden hun angsten zo duidelijk verwoord. Ik las over de dreiging*

je koesteren'

die groeide op het moment dat ik mijn muts aftrok. Dat deed ik om beter te zien. Ik las over de angst van de eigenares dat ze haar kinderen nooit meer zou zien. Over haar dochter die zwanger was toen ik met mijn mes over haar heen stapte. Normaal heb ik nooit last van gevoelens die blijven hangen. Maar dit raakte me. Ik dacht aan mijn eigen kinderen en voelde me een enorme klootzak. Ik kreeg spijt."

De 37-jarige Johan heeft in zijn leven negentien keer vastgezet. "Hij is een man met een omvangrijk crimineel verleden die na deze overval een diepe crisis doormaakte," zegt humanistisch raadvrouw en herstelconsulent Jeanet Jansen, werkzaam in de penitentiaire inrichting van Nieuwegein. "Hij ging zwaar gebukt onder schuldgevoel en is zich gaan realiseren wat hij anderen heeft aangedaan." Tijdens de rechtszitting legde hij een belastende verklaring af en verzweeg zijn pogingen om in contact te komen met het slachtoffer, aldus de herstelconsulent. Hij wilde niet de schijn wekken dat het hem om strafvermindering te doen was. "Dat heeft op Irene een positieve indruk gemaakt, waardoor ze bereid was de dader te ontmoeten. Dit voorjaar heeft hij in een herstelbemiddelingsgesprek zijn excuus aangeboden."

Johan maakt deel uit van een gespreksgroep die Jansen begeleidt in Nieuwegein. Ze beschrijft haar tweewekelijkse praatgroep als een zelfhulpgroep van gedetineerden die elkaar steunen bij het verwerken van gevoelens van schaamte en schuld. Ze bereiden zich voor op een ontmoeting met het slachtoffer waar ze hun spijt willen betuigen. "Belangrijk is dat de dader de verantwoordelijkheid neemt voor zijn daad en de behoefte van het slachtoffer voorop staat. Alle betrokkenen horen bovendien vrijwillig mee te werken," legt Jeanet Jansen uit.

HET WERKT NIET BIJ IEDEREEN

'Juweeltjes' noemen de hulpverleners in Nieuwegein de gemotiveerde gedetineerden uit Jeanets groep. "Ze laten er zelfs hun 'lucht' voor schieten," illustreert een collega van Reclassering de bereidwilligheid. Maar tegelijkertijd vormt deze gemotiveerde groep ook een minderheid. Van de zestig vrijwillige aanmeldingen per jaar blijven er vaak veertig over die geschikt zijn voor herstelbemiddeling. "Het werkt niet bij iedereen," geeft de herstelconsulent toe. "Een ontmoeting met een onverschillige dader zou de angst van het slachtoffer alleen maar vergroten." Daarnaast is deze herstelgerichte aanpak nog niet

gevangen en alleen luchten, eten en als ze gemotiveerd zijn werken of leren. Ik denk dat je dan veel laat liggen. Juist in die eerste periode spelen schuldgevoelens het sterkst." Versteeg ziet herstelbemiddeling niet als wondermiddel, maar wel als een krachtige methode om kleine groepen blijvend te bereiken en maatschappelijke integratie te bevorderen. "Het zou landelijk moeten worden ingevoerd."

MACHO BAJESMORES

Jeanet Jansen is blij met de ruimte die ze samen met herstelbemiddelaar Ariane van Rhijn krijgt in Nieuwegein. Maar ziet haar pogingen vooralsnog als

'GEEN WONDERMIDDEL, MAAR WEL EEN KRACHTIGE METHODE OM MAATSCHAPPELIJKE INTEGRATIE TE BEVORDEREN'

heel bekend onder gedetineerden. De inrichting in Nieuwegein is pionier in Nederland op het gebied van herstelbemiddeling. Dat wil zeggen binnen volwassenendetentie. Er zijn inmiddels vier jeugdinrichtingen in Nederland die subsidie krijgen voor herstelopvoedingsprojecten. Eind augustus maakte het Verwey-Jonker Instituut resultaten van een onderzoek bekend naar zes pilotprojecten, waaruit bleek dat herstelbemiddeling in verreweg de meeste gevallen leidt tot herstel van de relatie tussen jonge daders en slachtoffers die betrokken waren bij een geweldsdelict.

Wordt het klimaat voor herstelbemiddeling nu wellicht gunstiger, makkelijk ging de invoering in Nieuwegein niet, herinnert directeur Harry Versteeg zich. "Er bleek bitter weinig ruimte voor van herstelbemiddeling te zijn. In het nieuwe politieke denken doet reclassering de gedragsinterventie. Binnen detentie mogen

gaatjes prikken in het grote bastion. Een bolwerk waar tot haar eigen verbazing heel weinig aandacht is voor schaamte en schuld. De dader wordt nauwelijks als moreel subject benaderd, is haar ervaring als geestelijk verzorger. De bajesmores zijn weinig fijngevoelig en nog steeds erg macho. Schuldgevoelens kun je maar beter onderdrukken. "Vaak

Van Mesdag TBS-kliniek in Groningen (foto WFA/Harm Meter)

voltrekt zich binnen enkele maanden een identiteitsverandering, waarin de dader zijn schuldgevoelens wegrationaliseert en zich steeds meer slachtoffer voelt van het juridische systeem.” Een overlevingsmechanisme, verklaart de herstelconsulent, maar constructief is het niet.

‘DE BAJES IS EEN BOLWERK WAAR HEEL WEINIG AAN- DACHT IS VOOR SCHAAMTE EN SCHULD’

“Als je verantwoordelijkheid neemt voor je daad, zoals Johan doet, blijf je zelf aan het roer staan en put je uit eigen kracht. Je blijft een handelend persoon die keuzes maakt. Als je anderen voor jou laat sturen, kom je er niet uit,” zegt Jansen gedreven. Schuldgevoel moet je koesteren, vindt ze. “Dat maakt een gedetineerde sterk genoeg om zich betrokken te voelen en de confrontatie met het slachtoffer aan te gaan. Het kan de eerste stap zijn richting reïntegratie.” Jansens ideaal gaat verder dan bemiddeling. Ze streeft naar een herstelgerichte cultuuromslag binnen detentie. Niet alleen de relatie met het slachtoffer, maar ook die met de samenleving moet hersteld worden. “Het zou bijvoorbeeld goed zijn als daders met de arbeid die ze verrichten iets terugdoen voor de samenleving. Of dat de opvang van hun werk naar slachtofferhulp gaat.”

Irene over haar gesprek met Johan: “Na de overval merkte ik dat ik heel achterdochtig was. ’s Avonds bleef ik binnen. Ik

durfde niet eens de honden uit te laten. Pas toen hij een belastende verklaring aflegde, kreeg ik het gevoel dat hij van goede wil was. Hij gaf voor het eerst toe dat hij met een mes had bedreigd. Voor mij was het toen eigenlijk klaar. Dat gesprek in Nieuwegein heb ik voor hem gedaan. In de hoop dat hij iets zou

doen met zijn spijt, zich laat helpen. Ik zag er niet echt tegenop, maar toen ik in dat hokje zat, kreeg ik het wel even benauwd. Wil ik die koele blik nog wel een keer zien? Toen hij binnenkwam bleek hij veel zenuwachtiger dan ik. Hij zag er verzorgder uit. Volgens bemiddelaar Ariane had hij zich netjes gemaakt voor het gesprek. Ik denk dat we anderhalf uur gepraat hebben. Hij wilde graag vertellen over vroeger. Hij was opgegroeid in internaten. Het was een open gesprek. Maar hij gaf toe dat zijn slechte jeugd geen excuus was voor zijn daad. Ik moet er ook hard voor werken, vertelde ik hem. Hij gaf me nog tips om mijn winkel beter te beveiligen. Maar ik zei dat ik geen gevangene in mijn eigen zaak wilde zijn. Toen was hij even stil.”

De herstelgerichte aanpak in Nieuwegein is een praktische uitwerking van herstelrecht. Sinds de jaren negentig wordt hiermee geëxperimenteerd in Nederland uit onvrede over het strafrecht. John Blad, hoofddocent strafrechtwetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en een van de initiatiefnemers van het Forum voor Herstelrecht, vindt dat het strafrecht in Nederland uit de sfeer van dwang en drang moet komen. Volgens hem zijn de dader en het slachtoffer de constructieve factor bij het oplossen van een conflict. Je moet ze niet uit elkaar halen, maar samenbrengen. Blad: “Sinds 1985 is er sprake van een verharding van het strafstelsel in Nederland. Dat heeft geleid tot een enorme groei van het aantal cellen en een verviervoudiging van de opgelegde lange vrijheidsstraffen. Vergelding staat voorop, niet het herstel. En

wat is het resultaat? Een recidive van tachtig procent.” Met mensen opsluiten kom je niet veel verder.

De herstelgerichte initiatieven die plaatsvinden in Nederland komen vooral uit het veld zelf, vertelt Blad. Hij beschrijft deze beweging als “verzet tegen een contraproductief systeem dat daders stigmatiseert in plaats van reïntegreert.”

SOCIALE BETROKKENHEID

Voor de oorsprong van herstelrecht wijst John Blad naar Nieuw-Zeeland. Daar wordt sinds 1989 structureel gewerkt met *Family Group Conferences* voor minderjarigen. Dader, familieleden en soms ook het slachtoffer komen bij elkaar om te praten over de aangerichte schade. Ze bedenken met elkaar een oplossing om het leed te herstellen en leggen dat vervolgens ter goedkeuring voor aan de rechter. Deze benadering is bedoeld om jongeren buiten het strafstelsel te houden, zegt Blad. Vaak is zo’n ontmoeting veel aangrijpender dan de zitting bij de rechter. “Door de aanwezigheid van familie beseft de dader niet alleen wat die het slachtoffer aandoet, maar ook zijn eigen sociale omgeving.” De herstelgerichte aanpak is daarom allesbehalve soft te noemen. “Eigenlijk organiseer je sociale controle en betrokkenheid.”

Johan: “Ze had genoeg kracht gevonden om door te gaan met de zaak, dat stelde me gerust. Ik weet nog wel dat het bevrijdend voelde om in haar ogen te kijken en mijn spijt te betuigen. Dankzij haar verklaring ben ik gevoeliger geworden, sterker. Ik zoek weer contact met mijn eigen kinderen. Zij vond dat ik mezelf te kort deed als ik de rechtbank niet vertelde over ons gesprek. Maar ik zei dat mijn excuus aan haar geen truc is om minder straf te krijgen. Ik heb veel nagepraat. Ook met mede-gedetineerden. Op mijn vleugel merkte ik dat sommige jongens onder de indruk waren. Ze dachten niet: wat een lul. In mijn hoofd heb ik het nu allemaal mooi. Ik denk niet meer na over klusjes buiten. Als ik vrijkom wil ik verder, een echte baan zoeken. Ik wil geen steun meer van mensen die me naar beneden halen.

Cellencomplex Huis van Bewaring in Breda
(foto WFA/Erald van der Aa)

Hopelijk hou ik het vol. In het criminele milieu word ik geaccepteerd. Daarbuiten moet ik me afhankelijk opstellen.”

In Nieuwegein is de *Familie Group Conference* uit Nieuw Zeeland geen onbekend fenomeen. Het streven is gebruik te maken van verschillende vormen van bemiddeling, vertelt Jeanet Jansen. “Dat kan het schrijven van een excuusbrief zijn, een slachtoffer-dader gesprek, maar ook een herstelconferentie.” In het geval van Johan en Irene lag het slachtoffer-dader gesprek het meest voor de hand, vertelt collega Ariane van Rhijn. “Johan heeft geen contact met familie en is al behoorlijk gehospitaliseerd en Irene wilde haar zwangere dochter de confrontatie besparen. Mensen geven zelf aan voor welke vorm ze het meest voelen.”

ECHT-RECHT

Rob van Pagée, directeur van het Centrum voor Herstelgericht werken in Zwolle haalde de Familie Group Conference naar Nederland. Hij vertaalde de aanpak in het Eigen-kracht- en Echt-recht-model. Het eerste model komt vooral voor in de jeugdzorg. Denk aan

‘ALS JE

VERANTWOORDELIJKHEID NEEMT VOOR JE DAAD PUT JE UIT EIGEN KRACHT’

een kringoverleg, zegt hoofddocent strafrechtwetenschappen John Blad, samen met burens, docenten, vrienden, familie. “Het speelt zich buiten justitie af. Het achterliggende principe is dat je de kracht teruggeeft aan burgers.” Bij het Echt-Recht model gaat het om strafbare feiten. Overtreder, slachtoffer en het sociaal netwerk spreken met elkaar aan de hand van een strak draaiboek en beklinden de conferentie met een herstelplan. Blad: “Het slachtoffer kan bijvoorbeeld vragen of de dader wil gaan afkicken of zijn school oppakken. Dat gaat verder dan het gangbare excuus. Je kunt er in principe een strafpro-

ces mee voorkomen.”

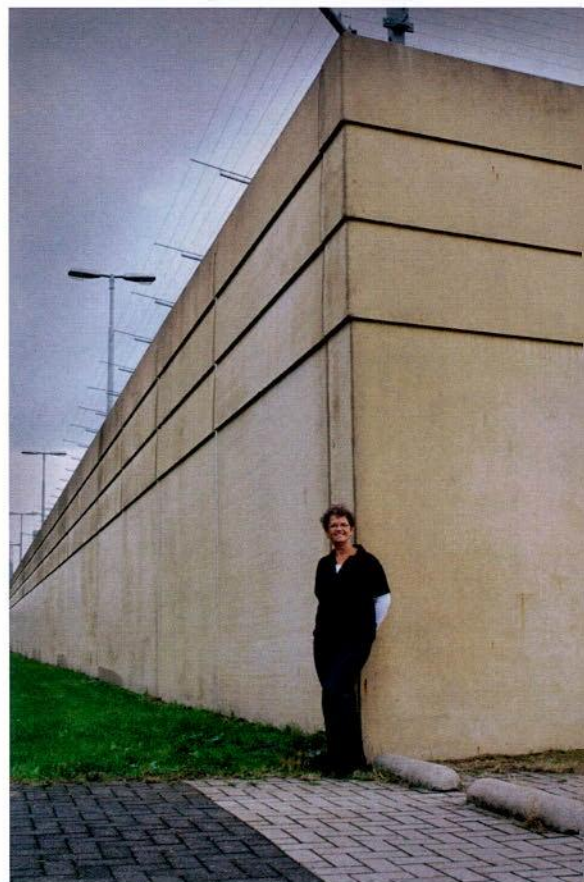
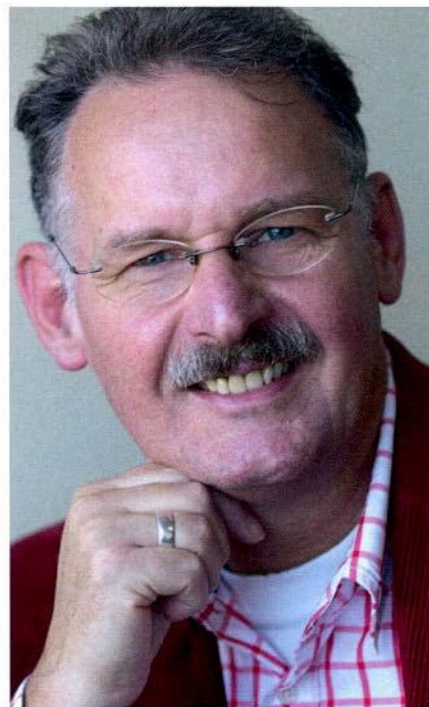
Wezenlijk aan dit conferentiemodel vindt Blad dat je het netwerk aanspreekt. “Je creëert een systeem met meer bronnen. Hierdoor kun je soms de dieperliggende oorzaken van een delict boven water halen. Gaat het om een school drop-out? Iemand uit een disfunctioneel gezin die nooit ter verantwoording is geroepen?” Tegelijkertijd activeer je het sociale vangnet, aldus de jurist. “Door naasten te betrekken bij de confrontatie, zijn ze eerder bereid hun steun te verlenen.”

Sinds 1999 hebben meer dan driehonderd bijeenkomsten via dit Echt-Recht model plaatsgevonden in Nederland. Er zijn al verschillende evaluerende onderzoeken geweest, vertelt herstelconsulent Jeanet Jansen. Daders en slachtoffers geven de sessies gemiddeld een acht. Uitvoerig ingaan op de langetermijnresultaten is nog moeilijk, vindt John Blad. “We leven niet in een laboratoriumsituatie waarin we alle variabelen kunnen onderzoeken. Daarvoor zijn de lopende experimenten ook te verschillend. Wat je wel kunt zeggen is dat de recidive later plaatsvindt én van geringere ernst is dan bij de rechtbank-procedure.”

Om meer te leren over deze benadering zou Nederland over de grens moeten kijken, adviseert Blad: “Naast Nieuw-Zeeland is herstelrecht in Australië, Canada en Amerika sterk in opkomst. Ook in Europese landen als Duitsland en Groot-Brittannië werken ze steeds meer met herstelconferenties.” In België is het herstelgerichte dententiemodel sinds 2000 zelfs wettelijk verankerd vertelt Jeanet Jansen.

Ooit liep Nederland nog voorop op het gebied van humaniteit en tolerantie, zegt de jurist. Nu lijkt het zijn kompas kwijt te zijn. “Maatschappelijke onzekerheid beantwoordt het kabinet met verharding en verzakelijking. Alles draait om prestatienormen. Er is weinig tijd en ruimte voor herstel binnen het strafrecht. Veel hangt af van de toekomstige minister.”

De namen Irene en Johan zijn uit privacy-overwegingen gefingeerd.

Foto's van boven naar beneden: John Blad, hoofddocent strafrechtwetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Jeanet Jansen bij de penitentiaire inrichting in Nieuwegein (foto Erik Kottier)

'De liefde is koud

Intellectuele porno of voorchristelijke theologie? De 'filosofenfilosoof' Pierre Klossowski was bij leven al een legende, maar is altijd verkeerd begrepen. Zegt dr. Connie van Pelt, die zijn werk herlas en een 'erosfilosofie' ontsluitte. Daarin schuilt ook voor het humanisme, met zijn nadruk op rationaliteit en individualiteit, een warmbloedige les.

Pierre Klossowski (1905-2001), voor sommigen is de naam niet minder dan een vloek, een uitroep van blasfemie en viespeukerij. Met al meer distantie gaat het om een *philosophers philosopher*, een cultfiguur in de surrealistische kringen van André Gide, een kloosterling – in 1948 trad hij uit – en kerkgeleerde, een schepper van een kolossaal oeuvre. Van romans en filosofische essays tot diverse vertalingen: Augustinus, Hölderlin, Nietzsche, Kierkegaard, Kafka. En dan zijn er nog die even lichte als zinnelijke potloodtekeningen van soevereine vrouwen in een mythisch decor. Een naam, kortom, die zich leent voor misverstanden.

Dan is het niet zo gek dat een proefschrift over de man en zijn werk vijftien jaar in beslag neemt. Dat is de tijd die Connie van Pelt (1951), naast econome en filosofe geschoold in het modevak, nodig had om Klossowski's geschriften te doorgronden. Onlangs promoveerde ze aan de Universiteit voor Humanistiek op de 'andere' Klossowski. Volgens Van Pelt is hij geen 'pornotheoloog' (Deleuze), geen voyeur uit de school van De Sade, maar de schepper van een religieus universum, een filosoof van de Eros. In die onderstroom van de westerse cultuur, met herinneringen aan voorchristelijke tijden, draait alles om de goddelijke eenwording van man en vrouw. "De bezieling van de seksuele liefde," vat Van Pelt samen aan haar lunchtafel in Rotterdam.

Een grondige revisie dus, zeg maar gerust eerherstel. En zo iets kost tijd. "Niet alleen omdat het werk van Klossowski zo goed als onleesbaar is, vooral ook omdat ik eerst de dominante interpretaties moest 'afleggen'." Wanneer je echter bedenkt dat de oude meester zijn hele leven heeft getracht het onbenoembare van de erotische bezieling te omschrijven, dan is tijd – het 'eeuwige' zou hij zelf zeggen – relatief. Maar dat is het al snel in de wijsbegeerte.

geworden'

Waarom heeft Van Pelt zich zo devoot op dat hermetische, vrijwel onvertaalde werk gestort? Of, zoals Klossowski zelf ooit aan haar schreef, in een deftig bibberend handschrift waarin hij een interviewverzoek afwijst, waarom heeft zij 'het beste van haar leven gegeven' voor deze zelf-verklaarde maniak? "Tja," zegt Van Pelt terwijl ze de brief weer in de envelop stopt, "dat is begonnen toen ik nog filosofie studeerde. In die tijd ging de roman *'La Monnaie Vivante'* langs, inclusief erotisch getinte foto's. Iedereen vond het schandalig. Terwijl er niets te zien was, alles is kuis bij Klossowski. Maar er ligt zoveel raadselachtigs in zijn werk besloten, dat ik het wilde ontcijferen."

GEHEIME DEUR

En zoals Klossowski wordt overvallen door 'de openbaring', de bezieling van de versmelting der seksen, zo zag Van Pelt opeens 'de geheime deur' in zijn werk. Vanzelf ging dat dus niet: behalve de lectuur van gemiddeld een jaar per boek, moest ze zich bekwamen in de mythologie, de gnostische traditie, het Romeins theater en het christendom van Augustinus. Want dat zijn de ingrediënten die in eerdere interpretaties over het hoofd werden gezien. Ook door Nietzsche, ook door Foucault. Alleen in Duitsland en Italië begreep de filosofie dat Klossowski meer was dan een subversief voyeur.

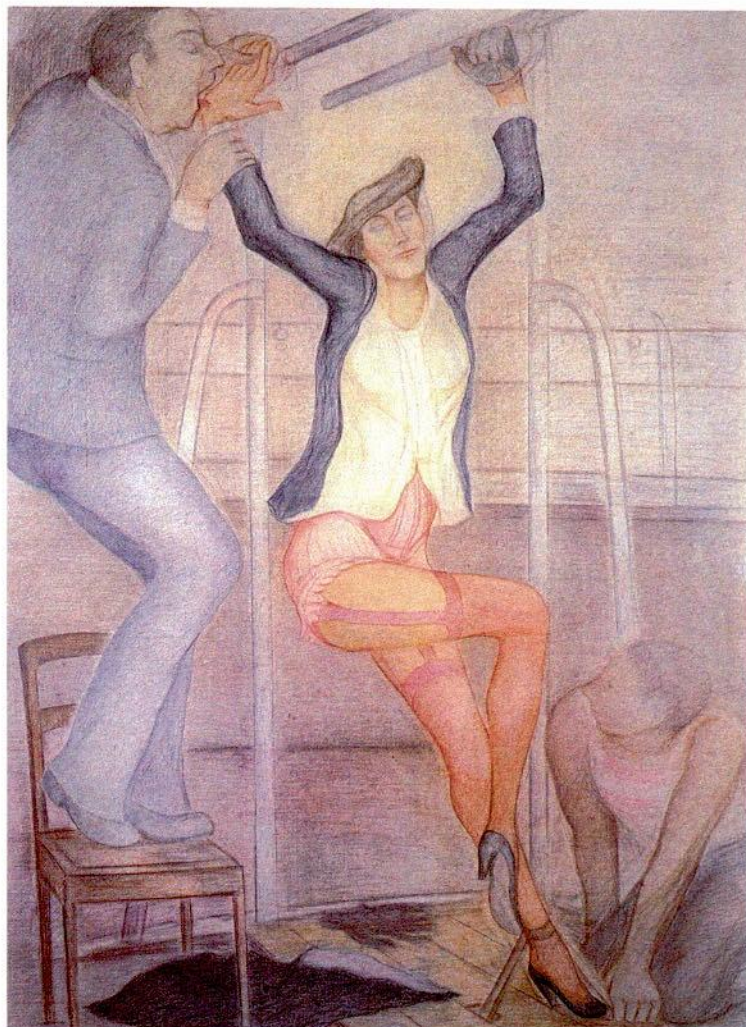
'WAAROM GEEFT IEMAND HET BESTE VAN HAAR LEVEN OM KLOSSOWSKI TE DUIDEN?'

Van Pelt: "Het is waar dat Klossowski veel suggereert en daarmee speelt, het is een bedrieglijk theater. Maar de kern van zijn werk is niet de erotische opwindning, maar de spiritualiteit ervan." Vergelijk het met iemand die heel erg verliefd is, oppert Van Pelt. "Datgene wat zijn hoofd in beslag neemt, de overgave. En dat is tegelijk het raadsel, want je kunt het niet aanwijzen. Het is een restant van de ervaring zelf. Daarom maakt Klossowski, net als de Romeinen in hun theater, gebruik van *simulacra*: bedrieglijke afbeeldingen die het mysterieuze geluk moeten suggereren."

Die interpretatie tilt het werk uit boven de obsceniteit. Omdat Klossowski echter niet vies was van ironie – "hij was ook een lolbroek," zegt Van Pelt – moet hij die onjuiste interpretatie hebben voorzien. Die volgt voor hem vanzelf uit het

christendom, die 'ramp voor de mensheid'. Dat patriarchale systeem heeft de passie van man en vrouw gesmoord en verbannen. Sinds de zondeval is seksualiteit een 'nutskwestie' geworden, die slechts de voortplanting dient. Daaruit is ook de seksindustrie en de directe lustbevrediging geboren. De schuldige is volgens Klossowski kerkvader Augustinus, ontwerper van het christelijke godsbeeld. Diens 'aseksuele God' heeft een 'grondige onevenwichtigheid' veroorzaakt in 'de psychische economie' van mensen.

Kan Van Pelt dat even ontcijferen? "De affectieve rijkdom van de lichamelijke liefde is ons ontnomen. Wat resteert is lust, gericht op eigenbelang. Ook in het latere calvinisme

is de goddelijke genade gratis. Dat is de opmaat voor het idee dat seks 'niets hoeft te kosten.' Ondertussen bevindt Klossowski zich zogezegd nog altijd in de tuin met de appelboom.

'DE VROUW IS IMMERS DE INCARNATIE VAN HET GODDELIJKE'

Daarmee is het goddelijke bij hem niet zomaar geluk, hij lijdt er óók onder. Van Pelt: "Omdat de openbaring te groot is voor het dagelijkse bewustzijn. Niemand, ook hijzelf niet, kan getuige zijn van de overgave. Hij kan slechts het moment 'ervoor' en 'erna' uitbeelden in suggestieve afbeeldingen en verhalen. In een spiritueel en emotioneel fantasma."

VOORBIJ VIESPEUKERIJ

Kijk aan: zó bezien geeft Klossowski zijn criticasters postuum nog even een koekje van eigen deeg. Wie in zijn geladen voorstellingen slechts viespeukerij ziet, laat zich meeslepen door zijn eigen verbeelding. Die heeft zélf een verdorven geest! In haar proefschrift wijst Van Pelt erop dat Klossowski erg geleden heeft onder de verkeerde interpretatie. Vanaf zijn negenenzestigste wijdde hij zich dan ook exclusief aan zijn tekeningen: verbitterd, gefrustreerd. Zijn erosfilosofie, waarmee hij het goddelijke weer in het huwelijk bracht, was 'op dramatische wijze mislukt'. Het werd niet gezien.

En toch, waarom noemt Klossowski zichzelf dan een maniak? Waarom geeft hij toe dat hij zich door zijn eigen 'verdorvenheden' laat leiden? Van Pelt: "Klossowski is inderdaad geen heilige. Zijn fascinatie noemt hij maniakaal. Maar hij blijft er niet in steken. Hij vormt het om tot een religieus universum. Tot een moraalfilosofie van 'betere mensen', waarin de man niet langer over het genot van de vrouw regeert. Integendeel. Om man en vrouw één te laten worden, moet het wilde mannelijk genot worden getemperd. Pas dan kan er intimiteit zijn. Klossowski's inzet is dus herstel: het opnieuw verbinden van de mannelijke viriliteit met het vrouwelijke universum."

En dat vrouwelijke is bij hem het goddelijke. De erotische bezieling behoort tot het domein van Diane, godin der jacht en evenbeeld van haar broer Apollo. Niet alleen figureert in al Klossowski's werk de hoofdpersoon Roberte – waarvoor zijn echtgenote model stond – als symbool voor 'het unieke teken'. Telkens ook verwijst hij naar voorchristelijke, matriarchale gebruiken zoals de erotische eredienst voor de godin. Het unieke teken, dat is de naam Roberte, de openbaring waarover Klossowski niet kan spreken. Niet zichtbaar en niet bezitbaar, waarmee de verleiding alleen maar toeneemt.

Is dit alles eigenlijk niet een reusachtige literaire metafoor voor hogere heimwee, een 'oceanisch verlangen' à la Freud? Of, vooruit, is Klossowski niet een wijsgerige Reve? Van Pelt: "Het is een metafoor voor spirituele intimiteit. En dat is meer dan liefde alleen. In die zin heeft hij iets weg van Reve, voor wie alles draait om De Verzoening. Maar Klossowski is kuiser, en het mysterie blijft bij hem bestaan. Zijn erosfilosofie is ook geen verlangen, geen filosofie van het tekort. Het paradijs is er al. Hij kan het alleen niet tonen."

HUMANISTISCH TOEVAL

Dat Van Pelt promoveerde aan de Universiteit van Humanistiek is toeval. Via-via kwam ze bij promotor Fons Elders terecht die, evenals co-promotor Hubert Dethier, is ingevoerd in de gnostische traditie en mythologie waar Klossowski uit put. Maar met al zijn onuitsprekelijkheden is Klossowski geen humanist. En helemaal niet als het om de ongelijkheid der seksen gaat. De vrouw is immers, hoe heet het, de incarnatie van het goddelijke. Toch?

"De vrouw staat bij hem inderdaad net iets hoger dan de man," lacht Van Pelt. "Maar dat dient juist de versmelting. In God is geen scheiding der seksen. Het goddelijke is één."

Van Pelt zag dat zowel het spreken over seksualiteit als die 'graduele ongelijkheid' op problemen stuit bij humanisten. Over seksualiteit wordt gauw lacherig gedaan, en ongelijkheid herinnert al snel aan de galmende hiërarchie van religie. Van Pelt: "Hij moest ook niets hebben van de generatie van

'HET CHRISTENDOM HEEFT DE PASSIE VAN MAN EN VROUW GESMOORD'

'68, met als eerste doelstellingen vrije seks. En ook de vrouwenbeweging wist de heiligheid van de Eros niet te herstellen. Voor Klossowski leiden gelijke verhoudingen tot een verlies aan passie."

Gaat het niet wat ver om die wereldvreemde hocus-pocus als praktische leidraad te nemen? Nee, vindt Van Pelt. Persoonlijk kan ze zich er in vinden. "Onze cultuur is zo masculien en materialistisch, dat we niet meer zien hoe koud de liefde is geworden. De meeste relaties gaan ook stuk doordat partners op zekere leeftijd niet meer in elkaar opgaan. En

al die op-en-neer hobbende lichamen in films, dat is toch armoede? Maar ik kwam er zelf ook pas achter toen ik me in Klossowski verdiepte, en via hem in de *ars erotica* en het taoïsme."

In die kritiek op de 'onttoverde' seksualiteit schuilt trouwens een les voor het individualistische en rationalistische humanisme, denkt Van Pelt. De binding tussen mensen begint immers met de 'zin' die zij in elkaar hebben en in elkaar ontdekken. "Maar," zegt ze, "daarvoor moeten zij zich eerst voor elkaar openstellen."

Vijftien jaar duurde het voordat Van Pelt zich voor Klossowski kon openstellen. Ze is er trots op. Alleen, geeft ze toe, ironisch genoeg blijft het allemaal iets 'onzegbaars' houden, omdat er simpelweg te weinig mensen zijn die Klossowski lezen. "Daarom wil ik nu een toegankelijk boek over hem schrijven, voor een groter publiek. Want ik ben ervan overtuigd dat wij in deze tijd veel kunnen leren van zijn eros-filosofie."

C.J.W.C. van Pelt, Pierre Klossowski. Filosoof van de Eros. Elders Special Productions, Amsterdam.

'Tien jaar Humanistisch

Onderonsje tussen pioniers van het Verbond in 1951, van links af de heren Kranenburg, Bijleveld, Stuiveling en Van Praag.

In tien jaar tijds heeft *Het Humanistisch Archief* een indrukwekkende hoeveelheid materiaal verzameld en in kaart gebracht. "Centrum voor archivering en documentatie met betrekking tot het humanisme in Nederland vanaf 1850", luidt de ondertitel van de in h rtje Utrecht gevestigde instelling. Tot ca. 1950 is met name de vrijdenkersbeweging belangrijk geweest. Organisaties als *Humanitas* en *Humanistisch Verbond* ontstonden pas na de Tweede Wereldoorlog. Door al het materiaal op een centrale, daartoe geschikte plaats bijeen te brengen wordt de geschiedenis van de humanistische stroming veilig gesteld en toegankelijk gemaakt voor verder onderzoek. Veel persoonlijke stukken zijn inmiddels gered uit vochtige kelders, tochtige zolders en vergeten kasten. Het papieren geheugen van humanistisch Nederland beslaat inmiddels bijna een halve kilometer. Daarnaast veel audiovisueel materiaal, onder meer afkomstig van de omroep en uit fotoalbums.

Met zijn medewerkers, onder wie vrijwilligers en banenpoolers, heeft directeur Bert Gasenbeek in tien jaar veel bereikt. Persoonlijke archieven van pioniers uit de humanistische beweging als Jaap van Praag, Henk Bongers, Piet Spigt en Cees Schonk zijn ontsloten. "Van Van Praag bezitten we bijvoorbeeld een pentekening uit zijn onderduikperiode, en twee dikke jubileumboeken met individuele bijdragen van HV-leden, onder wie Willem Drees ter gelegenheid van zijn afscheid als voorzitter," aldus een enthousiaste Gasenbeek.

Om helder onder woorden te kunnen brengen waar je voor staat is het belangrijk om je eigen verleden te kennen. Bovendien moet je bij actuele discussies kunnen putten uit oudere debatten. Met dit uitgangspunt voor ogen gaf Bert Gasenbeek in 1996 de aanzet tot een nieuw initiatief: de geschiedenis van de humanistische beweging bijeenbrengen, in beheer nemen en toegankelijk maken.

"Ook hebben we ruim twintig geluidsbanden met gesprekken die in 1975 en 1976 met hem zijn gehouden."

Onlangs is de uitgebreide verzameling van Rob Tielman aan het archief overgedragen. Verder hebben organisaties als de dienst geestelijke verzorging in de strijdkrachten, de humanistische jeugd- en homobewegingen, afdelingen van het Humanistisch Verbond, gewesten van Humanitas, de internationale IHEU en het Algemeen Humanistisch Trefpunt hun archiefstukken aan de collectie toevertrouwd.

ENCYCLOPEDI  VAN HET HUMANISME

Wie was Erasmus ook al weer, wat is humanisme nou eigenlijk precies, hoe zit het met de vrijdenkers – allemaal vragen die aan bod komen in de *Encyclopedie van het humanisme*, een omvangrijk project om het humanisme in al zijn facetten in kaart te brengen. Via de website <http://archief.uvh.nl> zijn al meer dan honderd trefwoorden te raadplegen. Ook is er een index van de talrijke tijdschriften, boeken en andere publicaties uit humanistische kring. Scholieren kunnen online vragen stellen en via eenvoudig toegankelijke documentatie helder antwoord vinden op basale vragen over humanisme. Enkele medewerkers hebben op basis van het verzamelde materiaal publicaties geschreven. Over de vader van het moderne humanisme en oprichter van het HV Jaap van Praag bijvoorbeeld, over vrijdenker Anton Constandse, Garrit Stuiveling (die onder meer een gewaardeerd en vaardig spreker was in radio-uitzendingen van humanisten), de inter-

Archief'

ationale beweging, religieus humanisme, *de Dageraad*, de dienst geestelijke verzorging in de krijgsmacht, tijdschriften als *Rekenschap*, *Ego* en *Het Woord Van De Week*. Op initiatief van het Archief verscheen deze zomer het boek 'Georganiseerd humanisme in Nederland: geschiedenis, visies en praktijken'. In voorbereiding is een biografie over humanist en vormgever Benno Premesela.

Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de vrijdenkersbeweging zijn alle publicaties uit de eerste honderd jaar op microfilm gezet en toegankelijk gemaakt via een beeld-databank op internet. Ruim honderdduizend pagina's over alle mogelijke onderwerpen waarmee vrijdenkers zich hebben beziggehouden zijn zo veilig gesteld. Dit was een groot project met een budget van ruim honderdduizend euro, in samenwerking met o.a. de *Bibliotheek Universiteit voor Humanistiek* en het gerenommeerde *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis* (IISG), voor circa tachtig procent betaald door OC&W en door De Vrije Gedachte zelf.

ARCHIVEREN IS INVESTEREN

Ondanks beperkte financiële middelen is in tien jaar heel wat tot stand gekomen en voor de geschiedenis bewaard gebleven. Maar het beheer van dit alles is kostenintensief. Zo zou het behoud van de collecties erbij gebaat zijn als ze in een klimatologische ruimte geplaatst kunnen worden. Veel stukken zijn door gebrek aan geld nog niet bestudeerd en toegankelijk gemaakt.

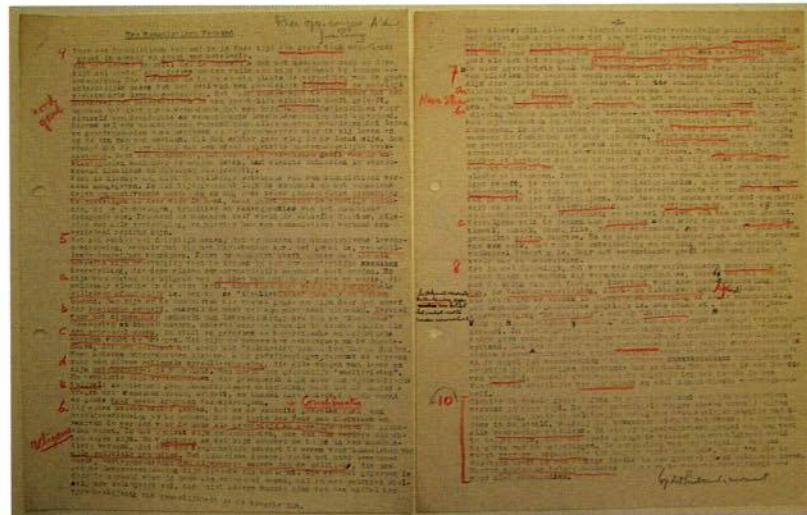
"Uiteindelijk willen we uitgroeien tot hét informatie- en kenniscentrum van de Humanistische Alliantie," vertelt Bert Gasenbeek die tevens als onderzoeker geschiedenis van het humanisme is verbonden aan de *Universiteit voor Humanistiek*. Met deze instelling wordt nauw samengewerkt, evenals met het *IISG* en andere bibliotheken. De komende jaren is meer personeel nodig om de rijke historie van humanistisch Nederland uit met name de periode na 1945 verder te ontsluiten en toegankelijk te maken.

Via de donateursvereniging van het Archief, het *Piet Thoenesfonds*, hoopt Gasenbeek meer inkomsten te verwerven. "Ik roep alle vrijdenkers en humanisten op, die het belang van hun vrijdenkers- en humanistisch cultureel erfgoed inzien, om ter gelegenheid van ons tienjarig bestaan een gul gebaar te maken. Want we kunnen dit niet alléén."

Heel belangrijk is het *Utrechts Archief*, waarmee onlangs een principeovereenkomst is opgesteld voor het mede beheren van het humanistisch cultureel erfgoed. Deze organisatie is één van de grotere provinciale archieven. Zij beschikt inmiddels al over een gedeelte van het HV- en het IHEU-archief (*International Humanist and Ethical Union*)

dat veilig ondergebracht is in een klimatologisch depot. Het overbrengen van het resterende archief is echter aan strenge voorwaarden verbonden. Alle stukken moeten eerst geheel volgens de professionele normen en procedures van het *Utrechts Archief* ontsloten zijn. Hoewel het *Humanistisch Archief* er alles aan heeft gedaan om zoveel mogelijk zelf te ontsluiten bestaat er nog een grote achterstand. Veel van het materiaal moet nog, ontdaan van nietjes en in zuurvrije mappen, geïndexeerd, beschreven, gerubriceerd en geherordend worden. Een onmogelijke opgave voor de kleine organisatie. Uitbesteden is de enige optie. De offerte hiervoor bedraagt ruim tweehonderdduizend euro.

Bert Gasenbeek en Peter Derkx (red.), Georganiseerd humanisme in Nederland: geschiedenis, visies en praktijken. Uitgeverij SWP, Amsterdam 2006. ISBN 9066657871.

Foto's van boven naar beneden: Zes debaters tijdens het jubileumcongres 1986 van het Humanistisch Verbond. Deel van het typoscript van de oprichtingsrede van het Humanistisch Verbond door Jaap van Praag.

Elf bekende humanisten over

Lodewijk de Waal, directeur Humanitas

“Identiteit van een beweging is een wordingsverhaal. Het hoe en waarom van de humanistische beweging is een zich ontwikkelende geschiedenis die door deze te kennen de identiteit van de beweging in kaart brengt. Weten hoe zaken zijn ontstaan biedt het fundament waarop voortgang en vernieuwing kan worden gebouwd. Juist daarom is een Humanistisch Archief van grote waarde. Het archief kan een unieke rol bij het herkennen, het historisch beargumenteren en het profileren van de identiteit en de traditie van de humanistische beweging vervullen. Ook onze Humanitas geschiedenis wordt door het archief beheerd en ontsloten, zodat wijzelf en andere belangstellenden er gemakkelijk kennis van kunnen nemen.”

Carla van Baalen, directeur Centrum voor Parlementaire Geschiedenis te Nijmegen

“Het is van groot belang dat het Humanistisch Archief goed wordt bewaard en voor onderzoek toegankelijk gemaakt. Want niemand, ook de humanist niet, kan zijn toekomst met vertrouwen tegemoet zien als hij zijn verleden niet op orde heeft.”

Rob Tielman, oud-voorzitter Humanistisch Verbond en voorzitter van het landelijk platform openbaar onderwijs CBOO

“Ik merk dat de humanistische geschiedenis vaak een blinde vlek is in ons onderwijs. Juist in een tijd van toenemende onverdraagzaamheid is een vraagbaak en inspiratiebron als het Humanistisch Archief van levensbelang voor toekomstige generaties!”

Rein Zunderdorp, voorzitter Humanistisch Verbond

“Het humanisme is een volwaardige levensbeschouwing met toekomst en geen tijdelijke stroming met een gerealiseerd emancipatiedoel. De wereld heeft een sterke behoefte aan

levensbeschouwelijke verdieping en het humanisme speelt daarbij een belangrijke rol. Voor een bloeiende toekomst zoekt het Humanistisch Verbond niet alleen nieuwe leden, maar ook steeds nieuwe inspiratie. De schatkamer van het humanistisch verleden bevat daarvoor de bronnen en de fundamenteën. Daarom roep ik al onze leden en toekomstige leden op om ook bij te dragen aan behoud en ontsluiting van de rijke geschiedenis van de humanistische beweging. Steun het Humanistisch Archief dat hartstocht voor het humanisme koppelt aan een hoge professionele standaard en daarmee uw bijdrage meer dan waard is!”

Liesbeth Brandt Corstius, kunsthistorica en oud-directeur Gemeentemuseum Arnhem

“Archieven zijn ons collectieve geheugen. Zonder archief is de humanistische beweging niet veel waard. Eén man heeft in tien jaar tijd veel opgebouwd: een halve kilometer papieren geheugen van het humanisme in Nederland vanaf 1850. Natuurlijk moet al dat materiaal deugdelijk geconserveerd en toegankelijk gemaakt worden. Dat kan één man - ook al krijgt hij hulp van alle kanten - niet alleen. We moeten hem dankbaar zijn voor zijn initiatief en zijn werk, maar dat is niet genoeg. We moeten het humanistisch archief ook daadwerkelijk financieel steunen.”

Paul Cliteur, vrijdenker en oud-voorzitter Humanistisch Verbond

“Een goed humanistisch archief is van onontbeerlijke waarde voor een vitale humanistische beweging.”

Manuela Monteiro, directeur Hivos

“De visie en aanpak van Hivos als organisatie voor ontwikkelingssamenwerking hebben alles te maken met onze humanistische wortels. Om die visie daadwerkelijk uit te dragen is kennis van die wortels, van ons verleden en van onze humanistische boegbeelden onontbeerlijk. Ik merk dat onze medewerkers daar zeer nieuwsgierig naar zijn. Het initiatief van het Humanistisch Archief acht ik dan ook van het grootste belang.”

Liesbeth Mulder, oud-voorzitter Humanistisch Verbond

“Wie wat bewaart die heeft wat. Natuurlijk geldt dit gezegde in hoge mate voor het Humanistisch archief, dat het gezamenlijke erfgoed van de vele humanistische organisaties in Nederland en van de IHEU omvat. Het archief is een unieke en onmisbare bron van informatie voor iedereen die het verleden en de toekomst van het humanisme in al haar uitingsvormen ter harte gaan. Dank zij de zegeningen van de moderne techniek kunnen wij met de nodige middelen dat erfgoed voor veel langere tijd veilig stellen. De ambities om dat daadwer-

Advertentie uit 'Het woord van de week' van 25 maart 1950.

HUMANISTISCH VERBOND

**EEN EIGEN „TEHUIS” VOOR
ANDERHALF MILLIOEN
BUITENKERKELIJKE**

**Help 'n handje! - Onverschilligheid en geestelijke nood
bedreigen ons volk. - Stuur f 1.- voor ons werk (postgiro
304960) of vraag inlichtingen aan het Centraal Bureau
van het Humanistisch Verbond, Bleijburgstraat 1, Utrecht**

het Humanistisch Archief

kelijk te realiseren verdienen alle immateriële én materiële steun.”

Peter Derkx, hoogleraar Humanisme & Levensbeschouwing UvH

“Bij het schrijven van diverse boeken en artikelen over de humanistische beweging heb ik gemerkt dat ook voor humanisten en vrijdenkers geldt: de werkelijkheid is vaak verrassender dan mensen kunnen verzinnen. Wist u bijvoorbeeld dat Jan Hoving, de voorzitter van vrijdenkersvereniging De Dageraad, in 1937 bereid was als meelezer te fungeren voor een brochure die de rooms-katholieke pater Wijnand Sluys toen schreef tegen de vrijdenkers? Als het Humanistisch Archief zijn werk niet kan blijven doen, dreigt dit soort informatie voorgoed verloren te gaan. Daarom roep ik iedereen op het Humanistisch Archief te steunen.”

Rudolf de Jong, oud-medewerker Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

“Via mijn werk op her Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) ben ik bestuurslid van het Humanistisch Archief - toen nog in oprichting - geworden. Als weinig anderen kan ik daarom benadrukken hoe belangrijk het is om het eigen verleden goed te bewaren en te documenteren. Vaak denkt men daar te laat aan. Het Humanistisch Archief ontstond niets te vroeg en heeft zich dankzij de inzet van de medewerkers een belangrijke plaats verworven, van betekenis zowel voor de geschiedenis als het actuele dagelijkse werk van humanistische organisaties. Voor het behoud en de uitbouw van de humanistische waarden - In het huidige tijdsgewricht helaas niet iets dat vanzelfsprekend is - draagt het Humanistisch Archief dat ook een steentje bij, ja een unieke steen.”

Nico Stuij, directeur Centrum voor onderwijs en opvoeding in humanistisch perspectief HVO

“Financiële ondersteuning van het archief beveel ik van harte aan! Het werk van humanisten uit het verleden mag nooit verloren gaan. Dat zijn wij aan hen verplicht. De humanistische beweging van nu en straks heeft niet alleen sterke vleugels nodig, maar ook sterke wortels!”

Ilja Maso, rector Universiteit voor Humanistiek

“Voor de Universiteit van Humanistiek is Het Humanistisch Archief onmisbaar. Als bron van het onderzoek en onderwijs aan deze universiteit heeft het al meermalen zijn nut bewezen. Ik hoop dan ook dat deze unieke cultuurschat tot in lengte van dagen bewaard blijft.”

Een aantal voorzitters van het Humanistisch Verbond tijdens de Jaap van Praag-studiedag 1996. Van links af: Rob Tielman, Jan Glastra van Loon, Max Rood, Paul Cliteur en Marian Verkerk.

Donaties hard nodig

De gelden die nodig zijn voor het veilig onderbrengen van de collectie van het Humanistisch Archief kunnen niet alleen opgebracht worden door het archief zelf of door de Humanistische Alliantie die het archief als werkstichting ondersteunt. Gelukkig erkennen ook particuliere fondsen het belang van het humanistisch erfgoed. Het VSB fonds en Prins Bernhard fonds hebben samen € 75.000,- toegezegd voor de verdere werkzaamheden *mits* uit humanistische bronnen ook een substantieel bedrag verkregen wordt. Daarom vraagt het Humanistisch Archief door middel van een publieksactie om steun van geestverwanten. Zet uw sympathie om in een financiële bijdrage op girorekeningnummer 76.95.453 van het Humanistisch Archief te Utrecht, onder vermelding van *Ik ondersteun Het Humanistisch Erfgoed*. Uw gift is aftrekbaar van de belasting aangezien het Humanistisch Archief een officieel erkende ideële instelling is. Wie tenminste 250 euro doneert ontvangt als attentie twee boeken: het boek over 60 jaar georganiseerd humanisme: 'Georganiseerd humanisme in Nederland: geschiedenis, visies en praktijken'. En het boek 'God noch autoriteit: geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland', dat op initiatief van het Archief op 14 oktober verschijnt ter gelegenheid van het 150 jarig bestaan van De Vrije Gedachte.

TEKST FEMKE VAN ZEIJL
FOTO'S RICCARDO GANGALE

CONGO WERELDBERICHT

DE ZESDE BEVRIJDING VAN 'PAPA' JÉRÔME

In de Congo gloort een sprankje hoop

Het Midden-Afrikaanse land Congo figureert in alle hopeloze rijtjes die er bestaan. Congo is een van de armste, minst ontwikkelde naties ter wereld.

Toch lijkt er iets te veranderen. De Congolezen gingen onlangs voor het eerst in veertig jaar naar de stembus voor democratische verkiezingen.

Portret van een land in transitie door de ogen van drie generaties van een familie in Bukavu, Oost-Congo.

In zijn jeugd kon je op rolschaatsen de *Boulevard Lumumba* afrijden, dwars door de stad. "Onder de Belgen waren de wegen overal verhard, tot in onze wijk," zegt Jérôme Bangwene, en hij glimlacht bij de herinnering. De 63-jarige Congolees wijst naar de aaneenschakeling van diepe zandkuilen die tegenwoordig het wegdek in Bukavu, Oost-Congo, bepalen. Het gigantische land ter grootte van West-Europa kent inmiddels nauwelijks meer fatsoenlijk begaanbare wegen. "Niets werkt meer in de Congo. Wie dit land ook gaat regeren, hij moet van voor af aan beginnen."

De Democratische Republiek Congo (DRC) in Midden-Afrika prijkt in zo'n beetje alle oneervolle landenrijtjes die er bestaan. Het is een van de armste, minst ontwikkelde naties ter wereld, ondanks – of dankzij – een overvloed aan grondstoffen zoals diamant, goud en coltan, een belangrijk bestanddeel van mobieltjes. De afgelopen jaren woedde er een oorlog waar negen Afrikaanse landen zich in mengden, ook wel de eerste Afrikaanse Wereldoorlog genoemd. Naast een flinke illegale greep in 's lands bodemschatten, maakten de door buurlanden gesteunde milities en de Congolese militairen zich schuldig aan verkrachting, plundering en moord. Met vier miljoen doden is de oorlog in Congo het bloedigste conflict sinds de Tweede Wereldoorlog. Unicef stelde onlangs in een rapport dat er nu nog dagelijks twaalfhonderd mensen sterven aan de directe en indirecte gevolgen van het oorlogsgeweld.

Toch gloort er hoop in DRC. Eind juli ging de bevolking voor het eerst in ruim veertig jaar naar de stembus voor democratische verkiezingen, zoals afgesproken in een in 2003 gesloten vredesakkoord. Bij de vijftigduizend stembureaus stonden de 26 miljoen kiezers in de rij om een nieuwe president en par-

Foto: Jérômes dochter Aimee Bangwene Furaha in Bukavu.

lement te kiezen. Een tweede ronde in oktober moet de strijd om het presidentschap beslissen. Hoewel in het verleden immer teleurgesteld door nieuw aangetreden politiek leiders, durven Congolezen weer een beetje te dromen. Zelfs in het oosten van het land, het zwaarst getroffen door de oorlog.

ZES KEER BEVRIJD

Jérôme Bangwene, zijn dochter Aimée en kleindochter Sandrine wonen in de idyllisch gelegen maar totaal vervallen provinciestad Bukavu aan het Kivu-meer. Drie generaties van één familie vertellen over hun leven en toekomstvisie. Over politici die vooral hun eigen maag vulden, nachtmerries van soldaten en verkrachting en de hoop ooit weer over straat te kunnen zonder bang te hoeven zijn dat politieagenten je je zuurverdiende geld afpersen.

“Iedereen kent mijn opa”, zegt de 20-jarige Sandrine Kashara zonder overdrijving. “Papa Jérôme” was de eerste fotograaf van Bukavu. Toen de Belgen in 1960 vertrokken uit de Congo en iedereen nieuwe identiteitsbewijzen moest, was hij de enige in de stad die pasfoto’s kon maken. Op school hielp hij zijn wiskundeleraar, ‘meester Thijs’, in de donkere kamer. Zo leerde hij het vak. Als je nu in de volkswijk Kadutu vraagt naar de fotostudio van Jérôme, kan het kleinste kind je de weg wijzen.

In het halfdonker zit Jérôme achter zijn bureau in zijn kantoor. Er hangt een kaal peertje aan het plafond, maar elektriciteit is er vaak niet in Kadutu. De ogen van de kwieke man zijn eraan gewend. Ook in het schemerdonker kan hij bezoekers probleemloos de fotoboeken laten zien vol portretten en reportagefoto’s die hij in zijn loopbaan maakte.

Zes keer is de Congolees in zijn leven bevrijd, telt hij na op zijn vingers, “Gevraagd of ongevraagd.” Zacht zingt hij het liedje ‘*Indépendance, cha cha*’, dat in de dagen van de on-

‘ER STERVEN NOG DAGELIJKS HONDERDEN MENSEN AAN GEVOLGEN VAN HET OORLOGSGEWELD ’

afhankelijkheid in Congo furore maakte. 1960, dat was de eerste keer. “We hebben een week lang gezongen, niemand werkte. We dachten dat het allemaal vanzelf zou gaan.” Toen de voorraden oprakten die de Belgen hadden achtergelaten en er een tekort aan benzine en medicijnen ontstond, beseften de Congolezen dat het ingewikkelder lag.

Foto: VN-vredestroepen ('Monuc') patrouilleren in Bunia, Oost-Congo.

Tribale tegenstellingen begonnen het piepjonge land te beheersen en afscheiding van rijke provincies dreigde. In 1965 pleegt legerbevelhebber Joseph Mobutu een staatsgreep en menige burger ziet dat als een tweede bevrijding. Ook de jonge fotograaf uit Bukavu hoopt dat deze man rust zal brengen. Maar Mobutu's handelen blijkt weinig structureel. Hij doopt Congo om tot Zaïre omdat hij dat Afrikaanser vindt klinken en ontpopt zich tot een excentrieke dictator die zijn land plundert en de bevolking laat stikken. De economie holt achteruit. Zelfs de ertswinning in de zuidelijke provincie Katanga komt stil te liggen, terwijl koper, kobalt, uranium en zink er in onwaarschijnlijke hoeveelheden voor het opscheppen liggen. De sociaal-economische positie van de Zaïrezen wordt een van de meest uitzichtloze van het Afrikaanse continent.

MOBUTU DE ENIGE

Jérôme maakte de megalomane alleenheerser van dichtbij mee. Wanneer Mobutu zijn stad bezocht, werd de reportagefotograaf opgetrommeld om mee het meer op te gaan als de president ging vissen. O wee als hij niets aan de haak sloeg. "Dan moesten wij zorgen voor een grote vis aan Mobutu's hengel voor op de foto. Het kon natuurlijk niet dat de grote man van Zaïre niets gevangen had," grijnst de fotograaf. Dat ze ooit van Mobutu af zouden komen, geloofden weinigen in

'SEKSUEEL GEWELD IS IN CONGO OP BREDE SCHAAL TOEGEPAST ALS OORLOGSWAPEN'

het land. Aimée, de 29-jarige dochter van Jérôme: "Van kind af leerden we dat hij de enige was. Ook al hadden veel mensen een hekel aan hem, we waren aan hem gewend." Met haar echtgenoot en dochter Gulaine is ze op bezoek bij haar ouders in het kleine huis in Kadutu waar ze opgroeide. Ze wijst naar het raam met tralies in ruitmotief dat uitkijkt op de steeg achter haar ouderlijke woning. Eind oktober 1996 zag de familie door dat raam de rebellen van Laurent Kabila langs rennen, op zoek naar militairen van Mobutu's leger. Het bleek het begin van de val van Mobutu. Aimée vluchtte met haar grootmoeder de velden in. "De soldaten van Kabila schoten op alles en we wisten niet waarom." Zoals zo vaak in de Congolese geschiedenis moesten de burgers maar raden wie er tegen wie vocht.

Toch spreken de mensen in Bukavu nu met waardering over de 'Guerre de Kabila', die hen verlost van Mobutu. Jérôme telt het als zijn derde bevrijding. Met de komst van Kabila verandert er daadwerkelijk iets. Zo krijgen de soldaten, die vaak jaren lang geen soldij ontvingen, iedere maand honderd dollar betaald: "Het was een jaar van geluk. Het was vrede en je kon gewoon met je geld de straat over zonder dat je bang moest zijn dat soldaten het afpakten."

Maar Kabila blijft geen vrienden met Rwanda, het land dat hem steunde bij de inval van Zaïre. Zijn voormalige bondgenoten keren zich tegen hem. In de burgeroorlog die daarop volgt, sturen veel landen milities naar wat nu weer Congo heet. Dat Laurent Kabila in 2002 door een lijfwacht wordt doodgeschoten, draagt nog bij tot de chaos. Jérôme moest in die jaren zijn apparatuur verbergen, vertelt hij met spijt. Het was veel te gevaarlijk foto's te maken. Alleen voor vrienden schoot hij in het geheim nog wel eens een portretje achterin zijn studio.

RWANDESE TERREUR

Het is niet gek dat Oost-Congolezen zoon Joseph Kabila zien als bringer van de vrede. Na de moord op zijn vader Laurent treedt hij in zijn voetsporen. In 2003 zitten vertegenwoordigers van alle strijdende partijen in Sun City, Zuid-Afrika, om de tafel. Het vredesakkoord voorziet in een tijdelijke regering met naast Joseph Kabila vijf vice-presidenten: van alle partijen een. Zo werd iedereen min of meer verantwoordelijk voor het vredesproces, legt Jérôme uit: "Kabila voerde een ei aan de slang, die daarna niet anders kon dan liggen blijven en verteren. *Le fils*, de zoon, heeft goed werk gedaan. Dankzij hem kwam er hoop." Hij steekt vier vingers op: alweer bevrijd. Maar van een stabiele vrede is dan nog geen sprake. Jérôme's kleindochter Sandrine zat op een namiddag in 2004 met een buurmeisje aan haar huiswerk toen ze schoten hoorde. Ze woont met haar oom en tante in het eerste huis naast het stedelijke hoofdkwartier van Monuc, de VN-vredesmissie die sinds 1999 in orde op zaken probeert te stellen in de Congo. Het is met zeventienduizend soldaten uit bijna vijftig landen de grootste VN-missie ooit. Vanuit haar voor- en achtertuin kijkt Sandrine op het scheermesjesprikkeldraad van het VN-kwartier. "Ik had me daardoor altijd veilig gevoeld, maar die middag moesten we op de grond duiken om niet door kogels te worden geraakt."

Op deze vijfde 'bevrijding' zat niemand in Bukavu te wachten, zegt Sandrines opa grimmig: "Toen de Rwandezinnen binnenvielen, vernielden ze alles wat nog over was." Deze 'oorlog van Mutebusi' is een zwarte periode voor de stad aan het meer. Kolonel Mutebusi, een oud-rebel van de door Rwanda gesteunde MLC, beweerde Congolese tutsi's te beschermen tegen de extremistische hutu's. Maar in de twee weken dat de kolonel Bukavu bezette, moest vooral de gewone bevolking het ontgelden.

"Ons huis durfden ze niet in te komen, maar nog geen honderd meter hier vandaan werd een vader doodgeschoten," herinnert Sandrine zich. De soldaten van Mutebusi vergrepen zich tijdens de bezetting aan honderden vrouwen. Het meisje zag de slachtoffers naar het VN-kwartier komen om hulp: "Ze keken me niet aan, maar ik zag de pijn in hun gezichten. Vaak waren ze voor de ogen van hun vaders of echtgenoten verkracht." Seksueel geweld is in Congo op brede schaal toegepast als oorlogswapen. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) deed onderzoek in Zuid-Kivu en een paar steden in Oost-Congo en kwam tot de conclusie dat alleen daar al

veertigduizend vrouwen de afgelopen jaren slachtoffer waren van verkrachting. De twintigjarige Sandrine beseft dat maar al te goed: "Ik had geluk want mij overkwam niets. Maar ik heb nog altijd nachtmerries over soldaten die mijn kamer binnenkomen."

DE VREDE GARANDEREN

Op 31 augustus stemden de Congolezen voor een nieuwe president en een nieuw parlement. Ook de drie generaties Bangwene kruisten hun voorkeur aan op de stembriefjes, - posters is trouwens een beter woord voor de enorme vellen kandidatenlijst. Op wat voor toekomst hopen zij?

Dochter Aimée wil allereerst een baan. De verpleegkundige liep stage in het staatsziekenhuis in de wijk – waar sommige patiënten bij gebrek aan bedden op matrassen op de grond liggen en genezen mensen worden vastgehouden totdat ze hun rekening betalen. Sinds Aimée haar opleiding afrondde heeft ze geen werk kunnen vinden.

Net als alle mensen in Zuid-Kivu wenst ze daarnaast een eind aan het geweld. Oostelijk Congo stemde massaal voor zittende president Kabila, in de overtuiging dat hij de vrede garanderen kan. De jonge moeder vreest dat zijn tegenstanders slechte verliezers blijken: "Laten we hopen dat de politici die verloren niet terugkeren naar de *brousse* en weer de wapens opnemen." Haar nichtje Sandrine ging ook stemmen, maar met tegenzin. Ze heeft het niet op de politiek. "Het zijn allemaal leugenaars, enkel geïnteresseerd in hun eigen belangen. Hun eerste doel is hun eigen maag. Ze denken niet aan ons, aan kinderen en gezinnen."

De studente Engels aan de universiteit heeft wel een prioriteitenlijstje: "Als ik president was, gaf ik kinderen voorrang."

'DE JONGERE GENERATIES HERINNEREN ZICH NIET DAT HET OOIET BETER WAS'

Ambtenaren en politieagenten zou ik eindelijk betalen, zodat ze niet allerlei dingen ernaast hoeven doen om aan geld te komen." Op haar diploma-uitreiking kregen drie jongens een certificaat die ze nauwelijks op school had gezien: "Die hebben geld neergelegd voor hun diploma. Dat maakt mijn harde werken toch waardeloos? Alles moet veranderen hier."

De jongere generaties herinneren zich niet dat het ooit beter was, zegt Sandrines opa. Jérôme spiegelt zijn hoop voor de toekomst aan het verleden uit zijn jeugd, dat hij afschildert in roze melancholieke tinten. "Toen stroomde het regenwater de berg af via een afwateringssysteem. Nu dat niet meer werkt, spoelen bij zware regen hele huizen weg. Ik droom ervan dat we 's nachts weer over straat kunnen, zoals in de koloniale tijd." Misschien dat de nieuwe president, waarop de Congolezen in de tweede ronde stemmen op 29 oktober, daarvoor kan zorgen. Jérôme vestigt de hoop op zijn zesde bevrijding: "Ooit moet het goed komen in dit land."

Foto's van boven naar beneden: Jérôme Bangwene Rukeba in Bukavu, Oost-Congo.

Een VN vredessoldaat (Pakistaner) in Bukavu.
Sandrine Kashara, kleindochter van Jerome.

Twijfel aan de zin van donorregistratie

Vanaf deze maand zullen gemeente-ambtenaren van Burgerzaken klanten vragen of ze zich al hebben geregistreerd in het Donorregister. Een vraag die niet iedere burger zal kunnen waarderen, al was het maar omdat de vraag een inbreuk vormt op iemands privacy.

We worden aangespoord na onze dood delen van ons lichaam af te staan voor optimalisering van andere lichamen. Maar hoe reëel is de kans eigenlijk dat wij na onze (hersen)dood iemand kunnen helpen met onze organen?

De Pakistaner Liaqat Ali toont het litteken na verwijdering van een van zijn nieren, die hij verkocht voor 104.000 rupees, zo'n 1300 euro.

Organen moeten voor transplantatie (zo lang mogelijk) doorbloed blijven. Dertig procent van de orgaandonaties komt uit mensen die maximaal ongeveer een half uur daarvoor zijn doodverklaard omdat een onomkeerbare hart- en circulatiestilstand is vastgesteld, de zogeheten *Non Heart Beating Donors*. Voor de nabestaanden rest een korte tijd om afscheid

te nemen van de overledene. De andere orgaandonors zijn de hersendoden. Ze ademen en hun hart slaat, met behulp van machines. Omdat de belangrijkste hersenfuncties zijn uitgevallen en ook deze situatie onomkeerbaar is, worden ze hersendood verklaard. In de Wet Orgaan Donatie van 1998 is hersendood gelijkgesteld aan dood, waardoor de feitelijke

orgaanuitname niet meer de dood tot gevolg heeft, want die is al eerder ingetreden.

Om te voorzien in de behoefte die de wachtlijst voor organen aangeeft (ongeveer 1400 personen, waarvan 85 procent wacht op een nier) zullen we in Nederland nooit kunnen beschikken over genoeg hersendode mensen, of *Non Heart Beating Donors*. Ook als er geen toestemmingsproblematiek zou zijn, zouden er immers onvoldoende donoren zijn. Studies laten zien dat het potentiële aantal postmortale, hersendode orgaan-donoren in Nederland de 350 niet haalt.

OP DE KLANT TOEGESNEDEN

Dat werpt de vraag op, wat het achterliggende motief is voor het initiatief, om vanaf september dit jaar de ambtenaren Burgerzaken in de Nederlandse gemeenten in te schakelen ten faveure van donorregistratie. Burgers zullen bij het aanvragen of ophalen van hun paspoort of identiteitskaart het donorformulier ontvangen. Van de 458 gemeenten in Nederland hebben er ruim 300 aangegeven mee te willen werken aan de verspreiding van het formulier. "Het heeft best wat moeite gekost om de ambtenaren van Burgerzaken deze handeling erbij te laten nemen," zegt Bas Kuijk,

'DE NIERDONOR VAN DE TOEKOMST ZAL VAKER EEN LEVENDE DONOR ZIJN'

perswoordvoerder van het voor de inschakeling verantwoordelijke Ministerie van VWS. Gemeentebtenaren van Burgerzaken zijn benaderd met een folder van het Nationaal Instituut voor Gezondheidsbevordering en Ziektepreventie (NIGZ). Bert Elbertse, verantwoordelijk bij NIGZ Donorvoorlichting voor de gemeentecampagne, vertelt enthousiast, dat de 'service' zelfs op de klant kan worden toegesneden: "De ambtenaren van Burgerzaken kunnen zien wie zich nog niet heeft geregistreerd in het Donorregister en juist die personen een donorformulier meegeven."

Deze overheidsbemoeienis met de aanbodkant van de transplantatie-'markt' is een gevolg van de toezegging die minister Hoogervorst (VVD) in maart 2005 de Tweede Kamer deed, dat het aantal postmortale orgaandonoren tussen 2005 en 2009 met minimaal tien procent zal stijgen. Hij zag zich gedwongen iets te doen aan de wachtlijst en voorkwam met de toezegging, dat het Donorregistratiesysteem zou worden omgevormd naar een automatisch donorschap bij hersendood. Critici vinden dit systeem een omkering van waarden: nuttige delen van je vallen na hersendood verklaring automatisch toe aan de staat/de gemeenschap, tenzij je daartegen op de juiste wijze bezwaar maakt. Voormalig partijgenoot van Hoogervorst Frits Bolkestein weerde zich begin jaren negentig nog fel tegen wat hij de creatie van 'staatslijken' noemde.

ZELF EEN DONOR ZOEKEN

Hoogleraar transplantatiechirurgie Jan IJzermans van het Rotterdamse Erasmus Medisch Centrum vindt een politieke keuze voor automatisch donorschap noodzakelijk, en ziet dit als 'een keuze voor de patiënten'. "Nu laten mensen vaak na zich te registreren, terwijl uit enquêtes blijkt dat heel veel mensen donor willen zijn. De overheid moet de drempel wegnemen. Nabestaanden zeggen nu heel vaak: hij heeft zich niet als donor geregistreerd, we weten niet wat hij wil, dus doe maar niet. Bij automatisch donorschap zou de overheid het bezwaar maken daartegen duidelijk moeten faciliteren. Dan zeggen nabestaanden: hij heeft geen bezwaar gemaakt dus we staan orgaanuitname toe."

De 'vraagzijde' kan ook aangepakt worden volgens IJzermans. "De overheid moet zich inspannen voor preventieve maatregelen om nierfalen als gevolg van obesitas te verminderen." Over de vraag naar levers is hij optimistisch, door afname van virale leverinfecties verwacht IJzermans dat in de komende 10-15 jaar de vraag naar levers voor transplantatie grotendeels zal oplossen.

Minister Hoogervorst ziet meer in toename van 'levend donatie' dan in automatisch donorschap. Levend donatie gaat vooral over nieren (waarvan bijna iedereen er twee heeft), waaraan het grootste tekort is volgens de wachtlijst. Hoogervorst achtte het in 2003 noodzakelijk dat ziekenhuispersoneel vaker en indringender dan nu familie en vrienden van een nierpatiënt wijst op de mogelijkheden van donatie van een nier. De nierdonor van de toekomst zal vaker levend dan dood zijn, en de druk op patiënten om zelf een donor te vinden neemt toe. Gerard Boekhoff van de Nierpatiëntenvereniging Nederland (NVN): "Straks moet je als nierpatiënt aantonen dat je echt geen donor hebt kunnen vinden, voor je op de wachtlijst voor een postmortale nier mag." Hoogervorst, die niet terugkeert in een volgend kabinet, haalt zijn doel van tien procent meer donoren mischien wel door het sterk stijgende aantal 'levenddonoren'. In het Rotterdamse en Leidse academisch ziekenhuis worden al meer niertransplantaties uit deze bron gehaald dan uit hersendood verklaarde donoren.

ORGAANTOERISME

Dat juist de vraag naar organen van levenddonoren tot excessen kan leiden, is af te leiden uit hardnekkig opduikende berichten in de media. In China zouden nieren, maar ook andere organen, van te executeren gevangenen, zo ongeveer op bestelling worden geleverd. Al jaren worden dergelijke beschuldigingen geuit, recent nog in een rapport van een voormalige Canadese staatssecretaris, David Kilgour, en de mensenrechtenadvocaat David Matas. Van enkele tienduizenden orgaantransplantaties in China zouden geen degelijke verklaringen over de bron van de organen zijn en transcripts van gesprekken met ziekenhuizen geven aan dat organen uit gevangenen ter transplantatie worden aangeboden. De twee Canadezen deden onderzoek op verzoek van de Falun Gong, een in China verboden spirituele politieke beweging, waar-

van veel aanhangers gevangen zitten. Zo zouden vanwege de gezonde leefwijze juist Falun Gong mensen gewild zijn als bron van organen voor transplantatie. De Chinese overheid noemt de aantijgingen onzin.

'DE VRAAG NAAR ORGANEN VAN LEVENDDONOREN KAN GEMAKKELIJK TOT EXCESSEN LEIDEN'

Hoewel ook in andere landen in nieren wordt gehandeld, zoals het van Roemenie afgescheiden Moldavië, maar ook Hongarije, Pakistan, India, vormen de berichten over China tot nu toe het extreemste voorbeeld. Toch zijn in China regels opgesteld. Per 1 juli 2006 is de handel in organen ook in China verboden, zo kondigde de Chinese regering eind maart aan en ze voerde dit ook aan in haar verdediging tegen het rapport van Kilgour en Matas. De vraag is echter, hoe deze wetgeving gehandhaafd wordt bij een zo lucratieve marktprijs van 57.000 euro per nier. In India is de nierhandel niet uitgebannen na een verbod in 1995.

De patiëntenvereniging NVN moet niets hebben van 'koopnieren'. Zij meldde in januari haar leden te gaan waarschuwen voor ronselaars die via internet nieren uit China aanbieden. De vereniging is tegen elke vorm van commerciële orgaandonaties. Wel nam NVN-directeur Gerard Boekhoff in *de Volkskrant* de gelegenheid te baat om even af te rekenen: "Als het donortekort niet wordt opgelost, is het niet de vraag of iemand bezwijkt voor een koopnier, maar wanneer dat gebeurt."

Ook volgens hoogleraar IJzermans is orgaantoerisme alleen te voorkomen als de overheid iets doet aan het enorme tekort aan donoren: "Door donatie bij leven sterk te stimuleren moeten wij in Nederland in staat zijn het orgaantekort te reduceren."

CROSS-OVER DONEREN

Donatie bij leven kan ook in Nederland leiden tot betaling of andere beloning voor de donornier. Betaling vindt de overheid ongewenst en wordt uitgesloten geacht doordat levenddonatie alleen mag tussen familie en mensen met een emotionele band met elkaar. Controle hierop is nog niet zo eenvoudig: wie ziet wat zich voor of na de operatie afspeelt, bijvoorbeeld met betrekking tot erfenissen? In juni vroeg de

In een ziekenhuis in het Chinese Jining houdt Chen Xiaolan de hand van haar zoon vast voor de operatie waarbij zij een nier aan hem afstaat.

Eerste Kamer om betere waarborgen in de protocollen om onvrijwillige toestemming te voorkomen.

Een nieuwe ontwikkeling in de transplantatie compliceert de controle. Een donatie bij leven is niet altijd mogelijk tussen mensen die dat willen: bijvoorbeeld als bloedgroepen van donor en ontvanger niet overeenkomen. Een oplossing ligt dan in het 'cross-over' transplanteren. Dit houdt in dat de donor uit koppel A een nier afstaat aan de ontvanger in koppel B, om voor de eigen partner een nier terug te krijgen van de donor in koppel B. Hierdoor ontstaat er een grotere groep potentiële donoren.

Het Rotterdamse Erasmus MC heeft hoge verwachtingen van het nieuwe cross-over programma. Er is zelfs al een paar keer met drie stellen tegelijk zo'n cross-over uitgevoerd, wat een flinke aanslag op het plannen van gebruik van de operatiekamer betekent (noodgevallen moeten immers voorgaan). Transplantatiechirurg IJzermans ziet in levenddonatie een deel van de oplossing van het orgaantekort, maar zonder geld gaat het volgens hem in Nederland niet. "Financiële hindernissen (voor de donor) moeten worden weggenomen, zonder dat de balans doorslaat naar commerciële belangen of orgaanhandel," zei hij bij zijn inauguratie als hoogleraar vorig jaar. Ethische en morele overwegingen wil hij opnieuw beoordeeld zien tegen de achtergrond van de toenemende sterfte van patiënten op de wachtlijst.

'HET IS NIET DE VRAAG OF IEMAND BEZWIJKT VOOR EEN KOOPNIER, MAAR WANNEER'

De Nierstichting heeft een pragmatische opstelling inzake levenddonatie. Hoewel de stichting vasthoudt aan het invoeren van automatisch donorschap en eigenlijk principiële bezwaren heeft tegen levenddonatie, biedt ze wel vergoedingen – met geld van VWS – voor mensen die bij leven een nier afstaan. Zo staat in het jaarverslag 2005 van de stichting te lezen: "Levenddonatie is ingrijpend en brengt extra kosten met zich mee voor de donor. De afdeling Sociaal Beleid van de Nierstichting is al vele jaren het loket voor de vergoeding van deze extra kosten voor bijvoorbeeld kinderopvang, thuiszorg, inkomstenderving zelfstandigen, reis- en verblijfkosten. De Nierstichting kreeg hiervoor subsidie van het ministerie van VWS. De plannen om deze aanvullende kosten te vergoeden vanuit de ziektekostenverzekeringen, zijn nog niet doorgevoerd. Daarom is de Nierstichting blij dat het ministerie van VWS de subsidie heeft verlengd tot eind 2006 en 203.500 euro beschikbaar heeft gesteld."

KORTING OP DE CREMATIEKOSTEN

Organen afstaan of de bereidheid daartoe vastleggen kan gestimuleerd worden met kortingen. Ethicus Govert den

Hartogh geeft in een studie voor het Rathenau Instituut ('Gift of Bijdrage') aan wel wat te voelen voor een korting van duizend euro op de begrafenis- of crematiekosten van een daadwerkelijke postmortale orgaandonor. In Duitsland belonen sommige verzekeraars de bereidheid orgaandonor te zijn met bonuspunten die om te zetten zijn in kortingen op producten van de verzekeraar zoals een gezondheidsreis. Een voorbeeld rond ander bio-materiaal geeft de vruchtbaarheidskliniek in Newcastle waar het eerste Britse gekloonde embryo werd gemaakt: vanaf augustus kunnen vrouwen de helft korting krijgen op de 2500 pond kostende ivf behandeling als ze de helft van de af te nemen eicellen doneren aan het North East England Stem Cell Institute. Er is in Groot-Brittannië een tekort aan eicellen voor onderzoek naar therapeutisch klonen (waarmee in de toekomst volgens sommige wetenschappers organen gekweekt zouden kunnen worden). Het is volgens de Britse wet weliswaar verboden vrouwen te betalen voor het doneren van eicellen - of dat nou voor IVF-behandelingen bij andere vrouwen is of voor wetenschappelijk onderzoek - maar via de kortingsregeling omzeilt het Newcastle Fertility Centre dit. Waar een markt is, is blijkbaar ook een weg.

Zo is rondom het lichaam in steeds toenemende mate een zekere strijd gaande. Niet alleen spannen onderzoekers, gezondheidsinstanties en nu ook de overheid zich in om daadwerkelijk toegang te krijgen tot het lichaam, in een markt zal de vraag naar organen hoe dan ook een aanbod zoeken. Transplantatietechnologie maakt de mens meer en meer tot consument van levenstijd en levenskwaliteit. Of, in het gunstige geval, tot leverancier ervan.

Medisch team aan het werk in Xi'an, tijdens de eerste geslaagde gezichtstransplantatie in China, in april dit jaar. Het slachtoffer was aangevallen door een beer.

'Mijn werk is een ode aan de vrije natuur'

Karel Appel zei eens: 'Je hebt commercie en je hebt kunst. Een echte kunstenaar werkt niet voor de verkoop. Ik hou me nooit met handel bezig. Echte kunstenaars zijn als de vrije vogels in de lucht.' Hoe denken minder bekende kunstenaars daar over? Maken zij uitsluitend wat zij zelf willen of werken ze ook in opdracht? En waar trekken zij dan de grens? In deze aflevering: Hendrik Komen.

TEKST IVONNE VAN AKKEREN
FOTO'S HENDRIK KOMEN

Als je kunst ziet, zie je waarom de maker kunstenaar is: hij is verliefd op zijn eigen werk. Ik wil niet zonodig kunst maken, nee, ik mis iets in de maatschappij wat ik graag om me heen wil hebben. En omdat het er niet is, maak ik het zelf. Ik heb nooit bewust voor deze kunstvorm gekozen maar ik ben blij dat het zo gelopen is. Als klein kind stond ik met mijn neus op de handen van mijn vader, die ook edelsmid was. Op een dag ging ik eens zitten en maakte een dingetje, nog een dingetje, tot de meest prachtige vormen. Toen ik later op de academie zat wilde ik beeldhouwer worden omdat het volgens anderen een 'hogere' vorm van kunst was. Niet toegepast maar vrij. Maar kunstzinnigheid zit niet in de discipline, het zit in de intentie waarmee je je scheppingsdrang en je vakmanschap gebruikt. Edelsmeden bleek voor mij het mooiste dat er is. Het is driedimensionaal, ik ben bezig met het verbinden

van schitterende edelstenen, goud en zilver en ik gebruik de elementen water, vuur en lucht. Het is oermagisch! Mijn atelier is een door mij geschapen chaos, als de mesthoop waarop een plantje kan ontstaan. Met een paar stenen en een vaag beeld begin ik te werken. Ik stap in een droom en wanneer ik wakker word is er een sieraad. Hoe meer afstand ik neem van wat ik zelf wil maken, hoe meer het uit zichzelf ontstaat. Door te beginnen schep ik als het ware de voorwaarde waarbinnen het object zijn eigen ziel krijgt.

Mijn beroep is een cirkel waar verkoop bij hoort. Een ondernemer onderneemt om het geld, een kunstenaar om te kunnen creëren. Dat is óók voorwaarden scheppen. Je kunt 'vrij' willen zijn en op een zeepkist roepen dat je mooie dingen kunt maken, maar daarmee red je het niet. Dan verandert de schoonheid van de scheppingsdrang in een hel, omdat je geen geld hebt om er iets mee te doen. Ik werd er gek van! Toen mijn kans voorbij kwam was ik toe aan concessies. Ik sloot een lening

af en begon mijn winkel met atelier. Natuurlijk denk ik soms: 'Al die regelingen... krijg het lazarus, ik ga lekker in de bijstand!'. Maar juist door de verkoop kan ik experimenteren én leven zoals ik wil. Gisteren lekkere wijn op, vanmorgen sloeg de klok één, twee, drie keer... ik tel niet eens tenzij het maar door gaat. Dan wordt het tijd om er uit te komen en aan het werk te gaan. Niemand bepaalt wanneer mijn

**'IK STAP IN EEN DROOM
EN WANNEER IK WAKKER
WORD IS ER EEN SIERAAD'**

winkel open is en als ik 's avonds om negen uur lekker zit te werken is dat mijn zorg. Dát is vrijheid! Ik verdien genoeg om paard te rijden op het strand en af en toe te reizen. Bij alles staat mijn hele bewustzijn open, alles staat in dienst van mijn werk. Denken doe ik niet. Ik onderga en visualiseer. Het komt van binnen uit, daaruit ontstaat de buitenkant, het sieraad. Mijn werk is

een ode aan de vrije natuur. De mensen die het kopen hebben hetzelfde gevoel voor schoonheid, dezelfde liefde voor de organische beweging van alles wat stroomt en groeit, en herkennen hun eigen fantasie in een mooie ring, een armband of broche.

Ik gebruik dat commercieel door hoe ik het aanbied. Ik vertel hoe het gemaakt is en wijs op spannende details. In de strakke jaren tachtig bleef ik organische vormen maken al had ik de tijd niet mee. Mijn werk en enthousiasme bleven puur, en dat verkoopt. Ik kan nog steeds verrukt raken door een nieuwe vorm of combinatie van kleuren. Die spanning prikkelt de kijker; die sieraden liggen maar een dag in de etalage of ze zijn verkocht. In die stroom ga ik mee, er ontstaan sieraden die daarop volgen. Na een tijdje verdwijnt die rimpeling; doordat ik iets ga verwachten wordt het minder oorspronkelijk. Dat was ook zo bij de series die ik een tijd ontwierp met het idee om ze op grotere schaal te laten maken. Ik moest rekening houden met productiekosten en marketing. Je gaat zitten, dingen bedenken, dingen herhalen. Dat werkte niet, mijn bron droogde op. Op momenten dat ik het zat was maakte ik gewoon lekker een ring. Die was dan meteen verkocht...

Toch werk ik ook in opdracht. Geen enkele kunstenaar weigert dat, tenzij

hij teveel geld heeft! Dat heeft niks met principes te maken. Hoewel... ik zou een opdracht weigeren als ik er ivoor in moest verwerken, of schildpad, of huiden van zeldzame dieren, omdat dat niet past bij mijn liefde voor de natuur. Daarmee creëer ik demonen in mijn kop. Maar een hakenkruis met diamanten? Dat is zo afschuwelijk dat het tegelijk mooi is. Mijn werk trekt ook wel mensen aan die van mystiek houden, op het bizarre af. Bijvoorbeeld Hells Angels die een trouwring willen. Waar ligt de grens tussen een vloeiende

de ring zich verder ontwikkelt. De wisselwerking met de opdrachtgever kan dus beperken, maar ook een spannende extra dimensie geven.

Toch denk ik soms: 'Kon ik het maar voor mezelf bewaren in een schatkist'. Maar een schilder die stapels doeken bewaart kan geen stap achteruit zetten zonder dat de zaak om dondert. Door verkoop maak je ruimte. Ik zou de duizenden dingen die ik gemaakt heb wél voor me willen zien, de ontwikkeling zien waarin elk sieraad de ander

'NIEMAND BEPAALT WANNEER MIJN WINKEL OPEN IS'

vorm en een klauw? Dat kan interessant zijn. Ik kijk bij elke opdracht natuurlijk eerst of ik eraan verdien. Verder moet het niet betekenisloos zijn. Een hondenketting met briljanten zou ik alleen voor veel geld maken, maar met een ring is de drager emotioneel verbonden. Dat vind ik belangrijk, daar vraag ik een redelijke prijs voor. Voor het ontwerpen neem ik de persoon dan helemaal in me op; is hij rustig, seksueel gedreven, gewelddadig, spiritueel? Ik waarschuw wel dat het sieraad veel minder ziel krijgt als ik me precies aan het eerste ontwerp moet houden. Het wordt mooier wanneer ik de vrijheid heb om het alleen als uitgangspunt te nemen zodat ik me weer op mijn indruk van de ander kan focussen terwijl

opvolgt als een rivier met vertakkingen die uiteindelijk bij elkaar horen. Mensen komen hier terug voor iets nieuws of omdat er een steen los is gaan zitten. Dan denk ik soms: 'Heb ik dat gemaakt? Het is precies wat mijn ogen willen zien!' Ze vertellen me wat het dragen van het sieraad met hen doet. Dat is wel het mooist: dat daarmee verhalen toegevoegd zijn aan het eigen leven dat al bij het maken begint. Ja, ik heb het mooiste beroep dat er is. Deze droom mag nog duizend jaar doorgaan!

Benieuwd naar het werk van Hendrik Komen? Kijk op:
www.hendrikkomen.nl

Acceptatie van homoseksualiteit nog lang niet vanzelfsprekend!

De jaarlijkse Gay Pride is vooral een feest waarop homo's vol trots laten zien wie en wat ze zijn. Het feest kan de indruk wekken dat het wel goed zit met de homo-emancipatie, maar niets is minder waar. Hoewel Gay Pride vooral in het nieuws lijkt te komen vanwege de ophef over mannelijk bloot en expliciete seks, is het goed om stil te staan bij de essentie ervan. Deze essentie is de emancipatie van homoseksuelen. Nog altijd een belangrijk thema. Denk aan het voornemen van minister Verdonk om Iraanse homo's terug te sturen. Zolang deze mannen niet voor hun geaardheid uitkomen is er tenslotte geen enkel probleem.

Wij constateren dat de situatie van homo's verslechtert. Homo discriminatie komt niet alleen voort uit de Islamitische geloofsovertuiging. Dat 'de' Islam homo's discrimineert is een simplificatie die in het publieke debat dominant lijkt te zijn geworden. De problematiek is een stuk complexer. Religie en homoseksualiteit staan vaak op gespannen voet met elkaar, maar dit beperkt zich zeker niet tot de Islam. Daarbij zetten wij vraagtekens bij de polariserende en confronterende aard van dergelijke uitspraken en ideeën. Wij

bepreken een andere aanpak dan die van confrontatie. Deze aanpak is de Dialoog. Doel van de Dialoog is begrip en respect te bevorderen tussen homoseksuelen en mensen die vanuit hun religie, levensbeschouwing of cultuur nooit over homoseksualiteit hebben nagedacht. Tijdens Dialoog bijeenkomsten doen deelnemers hun eigen verhaal, onderzoeken ze de grenzen van de eigen visie en stellen die eventueel ter discussie. Het blijkt dat elkaar leren kennen het begin is van wederzijdse tolerantie en begrip. De afgelopen drie jaar hebben COC Nederland, het Humanistisch Verbond en de Stichting Yoesuf verschillende Dialoogbijeenkomsten georganiseerd. Daaraan deden mensen van allerlei stromingen en gezindten mee. De deelnemers waren zonder uitzondering positief en zeiden meer begrip voor elkaar te hebben gekregen. De komende twee jaar organiseren we opnieuw verschillende bijeenkomsten. We hopen daarmee mensen bij elkaar te brengen die inzien dat je met confrontatie zaken in beweging krijgt maar dat er voor daadwerkelijke verandering meer nodig is. De Dialoog is een effectieve manier om tolerantie en de emancipatie van homoseksuelen

te bevorderen in diverse maatschappelijke domeinen. Uiteindelijk willen we bereiken dat de een miljoen homo's, lesbiennes en homoseksuelen in Nederland in alle openheid trots kunnen zijn op wie ze zijn. Een keer per jaar bloot in een boot. De overige 364 dagen gewoon in de klas, op straat, in de kerk en op het sportveld.

Dit is een ingekorte en licht bijgewerkte versie van het artikel 'Gay Pride is leuk, positie van homo is dat niet', geschreven Frank van Dalen (voorzitter COC Nederland), Rein Zunderdorp (voorzitter HV) en Jan Moors (bestuurslid Yoesuf). Het artikel is verschenen in De Volkskrant van 28 juli 2006. COC Nederland, Het Humanistisch Verbond en stichting Yoesuf werken samen in het project 'Brede Maatschappelijke Dialoog'. Het Humanistisch Verbond hoopt door dit soort samenwerkingsprojecten een verdraagzame samenleving met ruimte voor verschil te bevorderen. Staat u achter deze doelstellingen en wilt u het HV steunen, vul dan onderstaande bon in.

Roeland Ensie en Esther Wit, landelijk bureau HV

WORD NU LID

Zelfbeschikking, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid en gelijkwaardigheid zijn de kernbegrippen van het Humanistisch Verbond. *Zelf denken samen leven* is onze lijfspreuk. Praat, denk en werk mee aan een humanistische toekomst!

Naam:
Adres:
Postcode:
Telefoonnummer:
Datum:

Voorletter(s): M/V
Woonplaats:
Geboortedatum:

Word nu lid en ontvang *De Stuifzandsamenleving* van Kees Schuyt (winnaar J.P. van Praag-prijs 2005) als welkomstcadeau!

Ik word lid van het Humanistisch Verbond en betaal € _____ per jaar. *Als lid ontvang ik 4x per jaar het ledenblad Humus.
Ik ontvang graag meer informatie over de diensten, cursussen en publicaties van het Humanistisch Verbond.
Ik word donateur en ontvang 2x per jaar een acceptgiro en informatie over projecten en activiteiten.

* de minimumcontributie is € 52,50 per jaar, jongeren tot 27 jaar betalen € 23,50 per jaar, mensen met een minimuminkomen € 28,00

Stuurt u deze bon naar het Humanistisch Verbond, t.a.v. afdeling
publieksvoorlichting, Antwoordnummer 10938, 1000 RA,
Amsterdam. Voor meer informatie kunt u ook bellen met (020)
521 90 90 of kijken op onze website www.humanistischverbond.nl

Humanistisch Verbond

ESTHER GERRITSEN

ZOMER 2006

Het was zomer, het WK was al voorbij. Wanneer ik 's ochtends de krant opensloeg, dan was dat om te lezen of het al bekend was: Wat had de Italiaanse voetballer Materazzi gezegd waardoor Zinidi Zidane zijn zelfcontrole verloor en een ferme kopstoot tegen het borstbeen van Materazzi gaf waardoor deze ten val kwam, en Zidane in zijn allerlaatste interland, op de finale van het WK met een rode kaart van het veld werd gestuurd? Door welke woorden had de doorgewinterde prof zich zo gek laten maken om op deze desastreuze wijze zijn carrière af te sluiten? De beelden van Zidanes kopstoot werden tijdens de wedstrijd al herhaald en wij hadden samen met de commentator geroepen: 'Wat doet ie nou!? Is hij nou helemaal gek geworden?' De man was onprofessioneel, dom! De Fransen moesten met tien man verder spelen en misten Zidane toen de wedstrijd beslist werd met strafschoppen. Frankrijk verloor. De veroordeling van Zidanes gedrag leek onbetwist.

Het duurde echter niet lang of de algemene opinie begon te schuiven. Een subtiel verschil; de kranten vroegen zich al snel niet meer af wat Zidane bezielde had maar vooral wat Materazzi in godsnaam had gezegd? Zidane wilde aanvankelijk niet meer loslaten dan dat het iets 'heel ergs' was geweest dat hij niet wilde herhalen, maar dat hem zo gekwetst had dat hij niet anders had gekund. Wat kon er tegen hem gezegd zijn, dat deze overtreding rechtvaardigde? Ik verzoon 'hele erge' beledigingen, waarvan ik dacht: ja, dán, dán begrijp ik het. Materazzi echter, zei dat hij niets anders had gezegd dan wat wel vaker op een voetbalveld werd geroepen. Maar het moest toch meer zijn geweest dan 'je moeder is een hoer en je zus ook'? Drie dagen na het WK sprak Zidane: 'Ja, Materazzi heeft iets over mijn moeder en zus gezegd. Daarom kan ik ook geen spijt betuigen tegenover Materazzi, want dan zou ik hem gelijk geven, en dat heeft hij niet.' Het was dus 'slechts standaard trashtalk' geweest. Maar toen Zidane het de wereld uitlegde, met zijn serieuze droevige ogen, vergat ik om te lachen, te relativeren.

Al snel verdwenen Zidane en Materazzi van de voorpagina van de krant om ruimte te maken voor de luchtaanvallen

van Israël op Libanon. De eerste foto's van verwoeste wijken, gewonden en doden voorspelden alleen maar meer verwoeste wijken, gewonden en doden. Zwijgend keken we in de avond het nieuws op televisie en ik verlangde naar het overzichtelijke sportjournaal. Soms sloeg ik gewoon de voorpagina van de krant over, en ging meteen door naar het sportkatern om te lezen of Zidane zijn 'gouden bal' (uitgereikt aan de beste speler van het toernooi) alsnog moest inleveren. Maar velen hadden hun held al gekozen. Een Franse krant die de dag na het WK Zidane had veroordeeld, bood nu zijn excuses aan. De Algerijnse president schreef Zidane (zoon van Algerijnse immigranten) een brief om hem een hart onder de riem te steken. Chirac ontving hem en prees hem de hemel in. De

'VELEN HADDEN HUN HELD AL GEKOZEN'

FIFA stelde een onderzoek in en ook Materazzi zou voor 'dat wat wel vaker op een voetbalveld wordt geroepen' een boete en een schorsing krijgen. Ik genoot van het verhaal. Ik viel voor de serieuze ogen van Zidane. Terwijl ik natuurlijk Materazzi's 'vrijheid van meningsuiting' had kunnen verdedigen. Ik had Zidanes rol kunnen bespotten: die van de gevoelige macho die zijn carrière offerde om de eer van zijn moeder en zus te verdedigen, 'want', aldus Zidane, 'ik ben vóór alles een man.' Ik had kunnen zeggen: Als een vrouw agressief reageert op een veelvoorkomende seksistische opmerking dan wordt ze geen volksheldin maar weggehoond als humorloze zuurpruim. Ik had zoveel kunnen zeggen om Zidane te veroordelen. Maar Zidane was vóór alles een man en ik was vóór alles voor een mooi verhaal, zoals dat van de man die meehielp zijn eigen land de wereldtitel mis te lopen, maar als morele overwinnaar uit de strijd kwam. Presidenten schaalden zich achter hem... Of anders gezegd: een volwassen man verloor zijn zelfbeheersing omdat iemand zijn moeder een hoer noemde. Maar ach... de wereld had behoefte aan een mooi verhaal in de zomer van 2006.

'Hulp moet blijven tot de overheid het zelf aankan'

TEKST EN FOTO'S JOSEPHINE KRIKKE

India telt het meeste aantal straatkinderen ter wereld; ten minste 18 miljoen. Zelf zeggen ze meestal dat ze geen ander leven te willen leiden, omdat ze genieten van hun vrijheid. Maar in Vijayawada, een stad in Zuid-India, worden ze toch met succes overtuigd van het belang van een andere toekomst. Wat krijgen ze in ruil voor hun leven op straat?

Straatjongens op hun slaapplek.

Op het drukke station van Vijayawada rijden lange treinen af en aan. Door luidsprekers klinkt de schelle stem van de omroeper. Het krioelt er van de mensen: zakenmensen, reizigers die met al hun bezittingen onderweg zijn en straatkinderen. Kinderen zonder bestemming.

Mani Kanth reisde een week lang per trein, op weg naar deze stad. Hulpeloos staat de vijftienjarige jongen op het perron,

'EENMAAL GEWEND AAN HET STRAATLEVEN IS HET MOEILIK ER WEER UIT TE KOMEN'

terwijl de trein die hem hier bracht uit het zicht verdwijnt. Mani Kanth's moeder overleed drie maanden geleden aan een ongeluk, vertelt hij met monotone stem. Zijn vader was al eerder doodgegaan, ook door een ongeluk op straat. De jongen vertelt het in vloeiend Engels. "Mijn moeder was lerares in die taal." Hij wil graag dokter worden, maar hij heeft geen onderdak, laat staan geld voor een opleiding. Nu zoekt hij hulp in deze stad.

Rondom Mani Kanth rennen jongens, sommige zijn nog geen zes jaar oud. Ze bivakkeren dagelijks op het station, waar ze bedelen of bruikbare afvalresten verzamelen en doorverkopen. De meeste jochies lopen op blote voeten en met gerafelde broeken. In hun hand houden ze een lapje stof dat ze voortdurend naar hun mond brengen. Zelfs als ze het niet gebruiken voor het inhaleren van correctievluchtstof – want daar zijn de meeste kinderen aan verslaafd – houden ze het stukje stof aan hun mond. Het is een gewoonte geworden. Mani Kanth heeft een dag geleden voor het laatst gegeten, een ontbijt. Straatwerkers van de hulporganisatie Navajeevan spreken hem aan en vragen hem om te komen eten bij een van hun opvangplekken. Mani Kanth knikt opgelucht.

"Op deze manier hopen we de kinderen van de straat weg te houden," vertelt pater Thomas Koshy, de directeur van Navajeevan. Deze organisatie richt zich in de stad, die 1 miljoen inwoners telt, op het welzijn van kinderen. "Als ze eenmaal aan het straatleven gewend zijn, is het veel moeilijker om uit dat wereldje te komen."

Veel kinderen ervaren hun leven op straat als beter dan thuis, zo blijkt uit onderzoek. Ze genieten van de vrijheid die ze hebben, van meer mogelijkheden om te spelen, van minder stress.

TERUG NAAR HET GEZIN

Toch wil Koshy hen er van overtuigen dat er andere mogelijkheden zijn buiten dat leven en dat die kunnen leiden tot een betere toekomst. Hij probeert op uiteenlopende vlakken straatkinderen en slachtoffers van kinderarbeid aan zijn organisatie te binden. Er is niet alleen nachtopvang, maar ook zijn er afkickprojecten en kunnen de jongeren bijscholing krijgen om zo weer terug te keren naar een gewone klas. Daarnaast krijgen ze hulp bij het opzetten van een eigen bedrijfje, bijvoorbeeld als rijksjabeurder of als straatverkoper van etenswaren. "Wij willen laten zien dat er mogelijkheden zijn tot een ander leven. Anders denkt het kind dat zijn leven het enige mogelijke leven is dat het kan leiden. Dat het zijn lot is om op straat te leven." Daarom moet er allereerst een opvangplek zijn, waar het kind kan eten en spelen. En als het wil, kan het ook blijven slapen.

Maar niets hoeft. "De eerste stap om een kind binnen te halen, is om het te overtuigen dat het bij ons geaccepteerd wordt zoals het is." Zodra die stap is gezet, vertelt Koshy, wordt meteen gekeken naar mogelijkheden tot gezinshereniging. "Dat is ons uitgangspunt: we proberen hen terug te brengen bij hun familie, bij de basis." Sinds het project vijftien jaar geleden van start ging, hebben Koshy en zijn collega's meer dan 22.000 straatkinderen opgevangen. Eenderde daarvan is door bemiddeling weer bij hun ouders teruggebracht en ook bij hen gebleven.

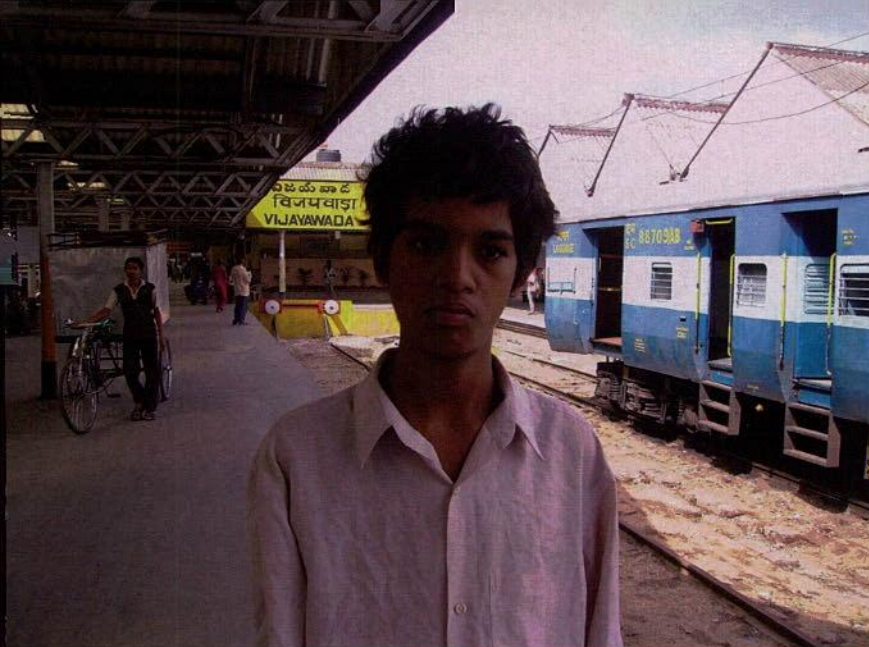
De redenen waarom kinderen op straat leven zijn zeer uiteenlopend, vertelt Koshy. "Vaak is er sprake van mishandeling thuis. Soms is het alleen maar omdat ze niet naar school wilden. Maar als we dan doorvragen, blijkt bijvoorbeeld dat de meester of juf de kinderen sloeg." Sinds dit probleem zichtbaar is geworden, proberen lobbyisten lokale overheden

'WE PROBEREN HEN TERUG TE BRENGEN BIJ HUN FAMILIE, BIJ DE BASIS'

ling thuis. Soms is het alleen maar omdat ze niet naar school wilden. Maar als we dan doorvragen, blijkt bijvoorbeeld dat de meester of juf de kinderen sloeg." Sinds dit probleem zichtbaar is geworden, proberen lobbyisten lokale overheden

100 miljoen straatkinderen

Wereldwijd leven 100 miljoen kinderen in sloppenwijken. Volgens schattingen zal dat over dertig jaar twee keer zoveel zijn. Het project Navajeevan in Vijayawada, een stad van 1 miljoen inwoners in het zuiden van India, richt zich op het welzijn van kinderen in achterstandssituaties. Zij probeert kinderen te herbergen, te onderwijzen en uit situaties van kinderarbeid te halen. Daarbij staat hereniging met hun ouders voorop. De Nederlandse ontwikkelingsorganisatie Kinderstern voert in september campagne voor het lot van kinderen in sloppenwijken.

ervan te overtuigen dat lijfstraffen op scholen moeten worden afgeschaft.

Ook zijn er ouders die hun kinderen, vaak meisjes, thuishouden om op hun jongere broertjes en zusjes te passen. Er is geen geld voor opvang, terwijl de kleine oppassertjes eigenlijk naar school moeten. “Die families proberen we te helpen met het zoeken naar oplossingen, zodat de kinderen wel naar school kunnen en een betere toekomst tegemoet gaan.” Onder meisjes geldt vaak een andere problematiek. Een aanzienlijk kleiner aantal leeft op straat, maar zij hebben een minstens zo moeilijk leven als oppasser of als dienstmeisje bij families, soms al vanaf driejarige leeftijd.

WEG UIT DE STAD

Op het tropische platteland, op een uur rijden van de stad Vijayawada, klinkt het geluid van juichende jongens. Ze spelen cricket en de bal verdwijnt door een harde klap van het slag-hout in de bosjes. Veel jongens dragen hetzelfde felgekleurde

T-shirt dat ze hebben gekregen van de organisatie van Navajeevan. Ze zijn er sinds een paar dagen en zullen een maand lang uit de stad wegblijven. Afkicken van de drugs willen ze. Een van de drie simpele gebouwtjes doet dienst als ziekenboeg. Raja ligt op een soort brits. Hij is verslaafd aan *ganja*, marihuana, en aan rum. Raja is nu drie dagen ‘zonder’ en heeft vooral veel zin om te roken. Maar er is in de wijde omgeving niets te krijgen. “Ik word er af en toe gek van,” zegt hij. “Mijn buik en mijn hoofd doen pijn, ik heb koorts. Maar als ik met anderen praat, dan vergeet ik het weer een beetje.”

Als Raja zich weer wat beter voelt, kan hij meedoen aan het dagelijks programma. Dat bestaat uit zelfverzorging, yoga en een klein bezinningsmoment in de morgen. “Het maakt niet uit tot of ze tot een god bidden, en tot welke,” zegt Koshy. “Als ze maar een moment van innerlijke stilte hebben.” Dan volgt het ontbijt, gaan ze tuinieren en zijn er groepsessies. Sommige kinderen worden bijgespijkerd voor hun terugkeer naar school. In andere sessies horen ze de verhalen over gro-

‘Ik kom mijn kleinkind afleveren’

Oma Venkatamma staat op de stoep bij een opvanghuis in de stad. Ze probeert haar tranen terug te duwen. Twee van haar kleinkinderen zijn al ondergebracht in een tehuis van de organisatie Navajeevan. Hun moeder overleed twee jaar geleden, op haar 26e, aan aids. Hun vader was eerder al hetzelfde lot beschoren. Voor Rosy, het jongste kind van drie jaar oud, kan oma nu ook niet meer zorgen. Ze komt het afleveren. Het meisje kijkt ondeugend uit haar ogen, zich niet realiserend wat haar wellicht te wachten staat.

Aan de balie wordt druk gepraat. Even later komt de directeur van het project met een oplossing. De plek waar de twee jongetjes worden opgevangen, is eigenlijk geen plaats voor meisjes. Maar als oma daar een baantje krijgt als pleegmoeder van de jongens en hun leeftijdsgenootjes, dan mag ze haar kleindochter meenemen. Oma buigt dankbaar, meerdere malen, terwijl haar kleindochter nog altijd ondeugend om zich heen kijkt.

De driejarige Rosy met haar oma en haar broertje Dilip.

Foto's v.l.n.r.: De vijftienjarige wees Mani Kanth op het station van Vijayawada.

Afkicken in een kamp op het platteland.

Verslaafde jongen met zijn bedwelmende lapje.

REPORTAGE

te leiders uit India, zoals Mahatma Gandhi. "We reiken hun voorbeelden aan van rolmodellen, gerespecteerde mensen. Daarmee hopen we hen te enthousiasmeren," legt Koshy uit.

'MET DE FAMILIE KIJKEN WE NAAR MOGELIJKE OPLOSSINGEN'

Veel hulporganisaties proberen het niet eens meer om kinderen van de drugsverslaving af te helpen. Het rendement van genezing ligt heel erg laag, de kans dat 10 procent van de kinderen een behandeling succesvol afsluit, is al een ruime schatting. "Zelfs met 20 procent zijn we hier blij," vertelt pater Koshy. "Maar inmiddels lukt het ons om bijna de helft van de jongens eraf te krijgen en te houden."

Raja leeft al sinds zijn tiende op straat - hij is nu 21 - en raakte kort nadat hij er terecht kwam verslaafd. "Ik zag het de andere jongens doen tijdens het verzamelen van afval, wat ik ook deed." Met zijn moeder heeft hij geen contact. Hoewel

hij vaak sprak met de medewerkers van opvangcentra, er at en zich waste, wilde hij maar zelden gebruik maken van hun nachtopvang. "Ik was zo gewend aan het buiten leven, vooral aan mijn vrienden daar. Dat wilde ik niet kwijtraken. Het was dan ook ongelooflijk moeilijk om hen achter te laten en hier naartoe te komen."

Kort geleden beseftte hij dat hij zo niet langer kon doorgaan met dit leven. "Ik verpest er mijn gezondheid mee. Bovendien had ik zin om meer geregeld te gaan leven, en dat kan niet op straat." Zijn droom is nu om een baan te vinden, het maakt niet uit wat het is. "Ik kan al autorijden, nu moet ik nog mijn rijbewijs halen," zegt hij met een glimlach. "Als ik werk heb, ga ik zelf een kamer huren. Dat is mijn toekomst-droom."

INDIA WIL GEEN STEUN

India maakt een economische groei door van 8 procent. Het land ontwikkelt zich zo goed, dat de regering niet meer afhankelijk wil zijn van hulp van andere landen. Toch steunt de Nederlandse ontwikkelingsorganisatie *Kinderstem* er projecten zoals die van Navajeevan. "Er leven nog altijd minstens 18 miljoen kinderen op straat in India," zegt Jacqueline Brens, fondsenmanager van *Kinderstem*. "Zo lang dit soort initiatieven niet de steun krijgen die ze nodig hebben, moeten zij op ons kunnen bouwen. Er is veel lobby nodig om de overheid die hulp gestructureerder te laten bieden."

Brens zegt een groot voorstander te zijn van een regering die de problemen in haar land zelf oplost. "Maar we vinden dat we, zolang dat niet gebeurt, de verantwoordelijkheid hebben om te zorgen dat die hulp blijft bestaan."

Borden wassen voor een kwartje per dag

Saï (8) werkte tot voor kort als dienstmeisje. "Ik waste af, maakte het huis schoon en waste de kleren van de familie," vertelt ze met een zacht stemmetje. Maar een maatschappelijk werker ontdekte dat en bracht haar naar een opvangplek. Ze wordt er sinds twee maanden, samen met een aantal andere meisjes, opgevangen door een pleegmoeder. De opvangplek heet Sethu, wat brug betekent in het Sanskriet. Saï krijgt er onderwijs tot ze over een paar maanden genoeg kennis heeft om naar een reguliere school te gaan. Saï wil later bij de politie. "Ik wil mensen pakken die foute dingen doen."

Naast haar staat Lakshmi (10). Zij deed ook huishoudelijk werk en waste daarnaast borden af in een hotel. Tien roepies per dag kreeg ze voor dat hotelwerk, 25 eurocent. In totaal verdiende ze maandelijks ongeveer tien euro. "Ik hoop dat mijn vader het voor me heeft bewaard, want dat had hij beloofd," zegt Lakshmi. Haar begeleider betwijfelt

Lakshmi speelt buiten bij de opvang voor meisjes.

of het geld niet al op is gegaan aan drank. Lakshmi wil studeren en later lerares worden. "Ik wil zorgen dat andere kinderen ook goed onderwijs krijgen."

Ethisch triomfalisme in de VS

Woordenboeken op het internet zijn schaars, en ze bieden lang niet altijd de oplossing als het gaat om begrippen met een zekere lading. Dan is het toch altijd weer 'good old google' dat uitkomst biedt. Al is het soms achteraf, na de vakantiereis bijvoorbeeld.

Van de hand van Jimmy Carter, oud-president van de VS, is onlangs een kritisch boek verschenen: *Our Endangered Values: America's Moral Crisis*. Het boek gaat over de verscheurdheid van de huidige Amerikaanse maatschappij, veroorzaakt door de steeds fellere tegenstelling tussen aanhangers van de twee grootste politieke partijen, de Republikeinen en Democraten. Grootste punten van wrijving zijn volgens Carter momenteel niet meer de oude uitgekauwde morele vraagstukken van abortus, homoseksualiteit en wat dies meer zij, maar de vraag of het acceptabel is het leger van de VS in te zetten als sterke arm in vele landen, verspreid over het oppervlak van de aarde. Dat gebruik van staatsgeweld buiten de grenzen van de VS vormt nu de essentiële lakmoesproef en geeft blijkbaar aanleiding tot meer verscheurdheid in de samenleving dan enig ander vraagstuk.

En het vreemde is dat de VS als land nog steeds geheel doortrokken is van ethiek, wat zeg ik, het is van kust tot kust driemaal ondergedompeld en gesmoord in vraagstukken van goed en kwaad. En het land weet van zichzelf dat het ferm en rechtop staat, triomferend aan de zijde van vrijheid, democratie en vrijhandel en is daardoor geheel verzekerd bij de krachten van het licht te horen. Maar het land werd getroffen. De twee passagiersvliegtuigen die zich het World Trade Center boorden, deden het land beven. In het vervolg van 9/11 (het codewoord van elf september 2001) zijn de teugels aan de grenzen van de VS strak aangehaald. Grimmigheid viert hoogtij. Zin voor humor, voor zover ooit aanwezig bij de grensbewakers, is geheel verdwenen. Mijn Nederlandse paspoort gaf me onlangs (zonder dat een visum nodig was) vrij toegang tot de VS, maar op het lang-

werpige groene formulier, uitgedeeld tijdens de heen-vlucht, moest ik invullen of ik ooit veroordeeld werd voor genocide (volkerenmoord), drugshandel en andere pekelzonden. Ik vulde trouw en naar waarheid in, dat ik zo onschuldig was als een lam. Maar het formulier drong daarna nog veel dieper door in de krochten van mijn geest. Big Brother Uncle Sam wilde weten of ik van binnen besmet was met 'Moral Turpitude'. Aha! 'Moral', dat woord begreep ik terstond via mijn middelbare school-Engels. Maar 'Turpitude', dat klonk wel erg dreigend, en smaakte naar viezigheid en lage seks. Maar wat te doen bij het naar waarheid moeten invullen van dat groene formulier als Google niet bij de hand is? Dan wendt men zich tot de buurman in de vliegtuigstoel. Bij hem ging ik te biecht over de vraag of mijn 'Turpitude' ernstig genoeg was om 'ja' te antwoorden. Hij wist het ook niet, maar dacht dat het naar zijn beste weten te maken had met viezigheid, met schandelijke daden van een door en door verdorven persoon. Uiteindelijk besloot ik (om er van af te zijn, maar misschien tegen beter weten in) te noteren dat het met mijn 'Turpitude' wel goed zat.

Aangeland in de VS werden onmiddellijk twee vingerafdrukken en een digitale

foto van mijn gelaat in de computers van de 'Homeland Security' opgenomen. 'Homeland Security', een naam die klinkt naar thuis gebakken appeltaart. Het geeft zo'n heerlijk veilig gevoel van huiselijke nestwarmte. Ik was aangekomen in het thuisland van Carter, die tijdens zijn ambtsperiode een ethische politiek voorstond, en zichzelf altijd beschouwd heeft als een eerlijk, eerzaam, religieus, moreel handelend mens. Net als de oprechte doorsnee-Amerikaan.

Via de echte Google, de grote on-line mensenvriend, kwam ik later uit op 'Moral Turpitude'. Het woord blijkt niet te zijn verzonnen door een groep immigratiebeambten met een borrel te veel op, maar is hecht verankerd in de ethische architectuur van de Amerikaanse wetgeving. Mijn buurman in het vliegtuig had gelijk. Homeland Security had oprechte interesse in de mate van mijn laagheid en slechtheid inzake de kleur van mijn diepst verborgen seksualiteit. Wat een bijzonder land, de VS. Een land vol hoogstaande mensen en hoogstaande politiek. Gefundeerd op sneeuwwit ethisch idealisme.

Blij dat ik terug ben in Nederland.

Kees Kaldenbach

www.freedict.com
www.dhs.gov
www.google.nl

MAX PAM

HET DENKEN VAN DE SCHAKER

Onlangs is op 91-jarige leeftijd de psycholoog prof. Adriaan Dingeman de Groot overleden. Hij was een aardige maar wat formele man, die een huisje bewoonde in de Dorpsstraat van Schiermonnikoog. Daar was hij neergestreken na een leven vol oorlogen, opstanden en bezettingen. Een enkele keer heb ik hem op Schiermonnikoog opgezocht, niet om over psychologische problemen te praten, maar om te schaken. Dat kon hij namelijk zeer goed, al begon hij op latere leeftijd steeds langer na te denken. Weliswaar was hij nog helemaal bij de tijd, maar omdat hij zeer ongaarne verloor, moest hij alles nog eens en nog eens narekenen.

In het land van de alfa's was A.D. de Groot een vreemde eend in de bijt. Voor hem was psychologie geen slap gelul in oeverloze therapieën, maar een vak dat slechts kan bestaan bij de gratie van harde cijfers en statistieken. Dat hij talent had voor wiskunde heeft aan die opvatting ongetwijfeld bijgedragen. Maar De Groot had een wijde belangstelling, die veel verder ging dan de saaie theorie. Als een van de eersten in Nederland werd hij gegrepen door de logisch-positivistische ideeën van de *Wiener Kreis*, en misschien is hij ook wel de eerste Nederlander die Karl Popper heeft ontmoet.

'DE MYTHE VAN HET GENIE DAT TIENTALLEN ZETTEN VOORUIT DENKT'

Zijn vriendschap met de grote Nederlandse schaker Max Euwe heeft De Groots carrière diepgaand beïnvloed. In zijn studententijd was De Groot al op het idee gekomen om het schaakspel als het model voor het denken te beschouwen. Hij besloot daarom schakers aan een aantal experimenten te onderwerpen. Daar waren ook verschillende topgrootmeesters bij, die in 1938 juist Nederland bezochten om deel te nemen aan het AVRO-toernooi. Zo deed Euwe voor De Groot een goed woordje bij Aljechin, Keres, Flohr en Fine. Het resultaat was het proefschrift 'Het denken van de schaker', dat ook internationaal heel beroemd is geworden. De Groot ontmaskerde daarin de mythe van het genie dat tientallen zetten vooruit denkt. Een schaker denkt niet, maar wel ziet hij op het bord clusters, die al bij de eerste oogopslag worden geregistreerd. Sterke schakers beseffen, zo kwam in het experiment naar voren, binnen één seconde welke strategieën er bij die cluster horen. Zij weten en zien meer dan dat zij denken. Die ontdekking was van groot belang voor de Gestalt-psychologie. Later

zou De Groot nog een beroemd boek schrijven: 'Methodologie, elementair begrip van de psychologie'. Dit standaardwerk gaat veel verder dan alleen psychologie - er wordt in uitgelegd hoe je wetenschap moet bedrijven.

De Groot moet vaak gedacht hebben dat hij in de verkeerde tijd was geboren. Terwijl hij zocht naar objectieve waarden in de psychologie, werd de universiteit geteisterd door de democratiseringsgolf. Hij werd daardoor 'een rechtse bal', die niets anders kon dan toe te geven dat zijn klassenbewustzijn maar matig ontwikkeld was. Voor alternatieve psychiaters als Laing en Foudraine - 'de kruidendokters van deze tijd' - kon De Groot maar weinig sympathie opbrengen en dat maakte hem lange tijd tot een uitgestotene in het pseudo-academische milieu. De Groot heeft daar erg onder geleden en zijn pijn werd nog vergroot toen zijn held van het objectieve denken, de Engelse psycholoog Sir Cyril Bird, met cijfers geknoeid bleek te hebben. Niettemin bleef De Groot achter de uitgangspunten van Bird staan en van daaruit ontwikkelde hij ook de Cito-toets.

Hoewel De Groot beslist geen dogmaticus was, hield hij vast aan zijn opvatting dat intelligentie voor een belangrijk deel erfelijk bepaald is. Trouwens, aan de mens is veel meer erfelijk bepaald dan velen wel eens hopen en wensen. Het zal na het voorafgaande geen verrassing zijn dat De Groot ook niet zo geloofde in 'de maakbare samenleving' van Joop den Uyl. Zowel de wetenschap als de geschiedenis lijken De Groot toch wel voor een belangrijk deel gelijk te geven. De strijd die hij heeft gevoerd, was vooral een politieke strijd, hoewel hij juist een hekel had aan alles wat naar politiek zweemde.

De Groot zei altijd dat zijn leven bestond uit een rood gedeelte dat begon als hij de universiteit binnentrad, en een groen gedeelte dat begon aan boord van de boot naar Schiermonnikoog. Na zijn pensioen sloot hij het rode gedeelte tot zijn opluchting af, al bleef hij geïnteresseerd in de psychologie.

Een paar jaar geleden ontving ik een cd'tje van De Groot. Hij, die ook nog een muzikaal talent had, was achter de piano gaan zitten om zo maar wat voor zich uit te improviseren. Er was een begeleidend briefje bij dat hij het op prijs stelde wanneer wij een reactie zouden geven op zijn muziek.

Het moest wel een eerlijke reactie zijn. Als wij het niks vonden, moesten wij hem dat ook laten weten. Inderdaad, zo denkt alleen een wetenschapsman. Helemaal Adé de Groot.

'Een andere optie zie ik niet'

De Britse chemicus/medicus James Lovelock, die veel wetenschappelijk onderzoek heeft verricht, is wereldberoemd is geworden door zijn 'gaia-theorie.' Bij het verschijnen van zijn nieuwe boek 'The Revenge of Gaia', in januari van dit jaar, schreef hij in de Britse kwaliteitskrant *The Independent* dat als gevolg van de onstuitbare opwarming van de aarde tegen het eind van deze eeuw 'miljarden van ons om het leven zullen komen en de paar mensen die zich weten te handhaven in de poolgebieden zullen leven waar het klimaat acceptabel blijft.' De *New Scientist* omschreef hem als 'een van de grote denkers van onze tijd,' en de *Observer* noemde Lovelock 'een van de invloedrijkste mensen uit de milieubeweging.'

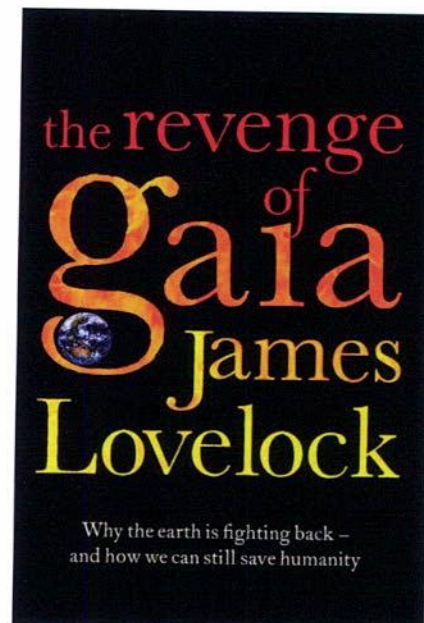

foto: James Lovelock bij een beeld van de godin Gaia

dan kernenergie

Het begrip *gaia* is gebaseerd op de wetenschap dat de aarde een systeem is waarbij alle organismen, inclusief de mensen, de oceanen, de rotsen en de atmosfeer met elkaar samenwerken met als doel het leefbaar houden van de planeet, om het even wat haar levensvormen op een bepaald moment ook mogen zijn. Of, zoals in 2001 vooraanstaande wetenschappers tijdens een internationale bijeenkomst in Amsterdam in een gemeenschappelijke verklaring stelden: 'Het systeem aarde gedraagt zich als één groot, zelfregulerend systeem bestaande uit natuurkundige, chemische, biologische en menselijke componenten.' Het werkt als een fysiologisch systeem, dat zijn eigen chemische eigenschappen en zijn klimaat probeert te reguleren om zo altijd gunstig te zijn voor het leven dat zich op een zeker moment manifesteert. Het is een absoluut uniek systeem, waarin de mens slechts een minuscuul element is. Vandaar dat ik ook scherpe kritiek heb op milieuactivisten die zich maar al te vaak gedragen als schriftgeleerden die de mug uitziften en de kameel doorslikken, om maar eens een beeldspraak uit Mattheus te gebruiken. De 'groene beweging' is doorgaans diep verontrust over zaken die de mens treffen, maar geeft zeer weinig om wat de aarde treft. Het is de mens eigen te denken dat het belangrijkste doel van het leven is te zorgen voor het welzijn van de mensheid. Die veronderstelling heeft ons eeuwenlang geïnspireerd. Ik stel daar tegenover dat we ons moeten realiseren dat we niet op aarde kunnen voortbestaan zonder de werking van dit immense systeem. Momenteel zijn we dit systeem zodanig aan het misbruiken dat het dreigt terug te keren tot

een nagenoeg even grote hoeveelheid fossiele brandstofemissies in de atmosfeer verspreid als vijftien-vijftig miljoen jaar geleden plotseling vrijkwam. Daarnaast hebben we nog twee andere dingen gedaan. De mens heeft veel van het landoppervlak vrijgemaakt voor landbouw en veeteelt. Voorheen was dat gebied beschikbaar voor het reguleren van de planeet en het teniet doen van de negatieve effecten van broeikasgassen, waardoor de temperatuur niet bleef oplopen. Hetzelfde zien we bij de mens. Als het fout gaat met ons lichaam dan krijgen we koorts die een 'positieve terugkoppeling' veroorzaakt waarbij onze lichaamstemperatuur tot 40 graden Celsius kan oplopen. Datzelfde proces lijkt op te gaan voor de aarde. Natuurlijk treedt er herstel op, maar dan in de tijd van *gaia*, niet in onze tijd. We moeten daarbij denken in termen van honderdduizend jaar.

'NIETS AAN DUURZAME ONTWIKKELING ZAL ENIG VERSCHIL UITMAKEN VOOR HET AFBRAAKPROCES WAARIN DE AARDE TERECHT IS GEKOMEN'

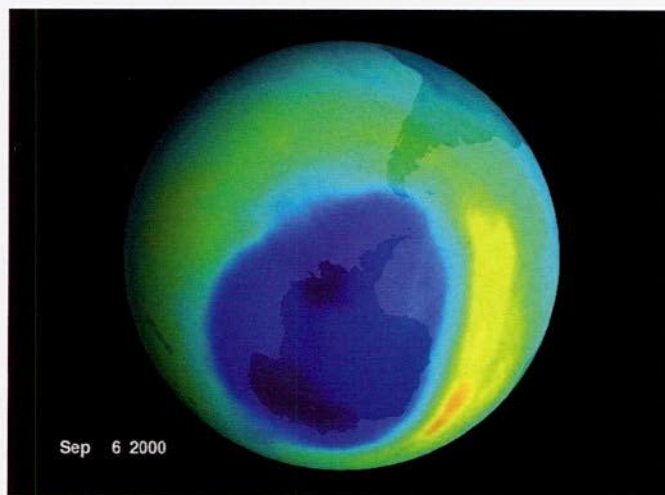
de staat waarin het vijftenvijftig miljoen jaar geleden verkeerde en als dat gebeurt dan zullen de meesten van ons en onze nazaten om het leven komen. Ondertussen is een aanzienlijk deel van mijn collega's in de 'klimaatgemeenschap' van mening dat wij *the point-of-no-return* al zijn gepasseerd en dat we nu op weg zijn naar een catastrofale verhitting van de aarde, zoals die ook vijftenvijftig miljoen jaar geleden optrad. Geologen hebben ontdekt dat toentertijd in de aardatmosfeer een hoeveelheid koolstofgas vrijkwam in de orde van een miljoen maal een miljoen ton. Daardoor steeg de gemiddelde temperatuur op aarde met ongeveer 8 graden Celsius in de arctische gebieden en de gematigde zone en 5 graden in de tropen. Het duurde zo'n honderdduizend jaar voordat het systeem weer naar zijn oorspronkelijke staat was teruggekeerd. Welnu, de mens heeft de afgelopen tweehonderdvijftig jaar

Tweehonderd jaar geleden, toen verandering nog langzaam ging, zouden we tijd hebben gehad om duurzame ontwikkeling op gang te brengen, maar nu is het daarvoor veel te laat, aangezien we het keerpunt al zijn gepasseerd. Het is als met een boot over de Niagara waterval gaan. Het moment dat men over de rand heen is, kan men niet meer terug. Hetzelfde geldt voor de opwarming van de aarde, die gerekend in geologische termen tamelijk snel verloopt, en waarschijnlijk voor het einde van deze eeuw zal het een feit zijn. Niets dat we nu doen op het gebied van duurzame ontwikkeling of het verminderen van brandstofgebruik zal enig verschil uitmaken op dit proces. Dat is de opinie van een tamelijk groot deel van de klimaatwetenschappers. Op dit moment reageert de aarde zoals de mens op een koorts reageert, de schadelijke effecten van de broeikasgassen worden versterkt

Moderne, 'superveilige' kerncentrale in Eurajoki, noordwest Finland. Het Finse parlement stemde in mei 2002 voor de bouw van de eerste kernreactor in Europa sinds 1987.

en niet verminderd. Het probleem is dat tot nu toe niemand van ons werkelijk naar de aarde heeft gekeken als één groot systeem, waarbij alles met elkaar verbonden is. En dat komt omdat, zoals u weet, de laatste twee eeuwen de wetenschap gebaseerd is op de uitgangspunten van de grote Franse denker Descartes, waarbij men reducerend te werk gaat. We halen alles uit elkaar om het te kunnen begrijpen, en die methode is een enorme triomf geweest. Het heeft alle wonderen opgeleverd van de moleculaire biologie, de deeltjesfysica en de kennis van het heelal. Wij allen zijn daardoor geneigd te vergeten dat er een andere manier van kijken bestaat. Het is pas zeer recent, sinds NASA satellieten de ruimte in heeft gestuurd om de aarde van buitenaf te bestuderen, dat wetenschappers zich realiseren hoe ontzettend gecompliceerd de aarde functioneert, en hoe alles met elkaar verweven is. Daardoor hebben we leren zien dat bepaalde waarheden een grens hebben. Neem de theorieën van Darwin en Newton. Darwin beschreef vanuit de kennis waarover hij in de negentiende eeuw beschikte bijzonder goed hoe de evolutie werkte, net als Newton in de zeventiende eeuw uiterst knap de bewegingswetten formuleerde en op die manier een perfect model gaf om de werking van het zonnestelsel te begrijpen. Maar deze wetten gelden weer niet in de buurt van de zon omdat daar de relativiteit van kracht wordt. Toen Einstein met de relativiteitstheorie kwam betekende dit niet dat Newton volledig fout was geweest, maar dat zijn wetten tot op een zeker niveau geldig zijn en dat als men bepaalde grenzen passeert de Newtoniaanse fysica niet meer opgaat.

Het gat in de ozonlaag boven de zuidpool september 2000, met behulp van een bewerkte satellietfoto in beeld gebracht door de NASA. Het blauwgekleurde gat beslaat ruim 28 miljoen vierkante kilometer.

Hetzelfde geldt voor Darwins evolutietheorie, die ervan uitgaat dat organismen het milieu niet kunnen veranderen, maar zich eraan moeten aanpassen. Zodra men in overweging neemt dat organismen wel degelijk het milieu kunnen veranderen, zoals de atmosfeer, dan ziet men dat de evolutie anders verloopt dan Darwin voorspelde. Pas nu beginnen we te beseffen dat alles met elkaar verbonden is, en dat de mens de consequenties daarvan zal ondervinden. Zoals gezegd: ook al zouden we nu onmiddellijk ophouden met het vergiftigen van de aarde dan nog zal de opwarming niet stoppen. Sterker nog; dan zou de opwarming versneld toenemen. Een van de redenen dat we daar tamelijk zeker van zijn berust op een simpele maar belangrijke observatie. In de zomer is de atmosfeer vaak erg nevelig, het zonlicht ziet er melkachtig uit, het is lang niet zo helder als het kan zijn en dat komt door een aerosol die in de lucht zweeft, veroorzaakt door verontreiniging en broeikasgassen. Die aerosol boven Europa, de Verenigde Staten en Azië reflecteert het zonlicht zo goed dat het de aarde 2 tot 3 graden koeler houdt, maar dat 'rookgordijn' is wel van tijdelijke aard, zodra dat is opgetrokken doordat we geen broeikasgassen meer produceren, zullen we het volle effect ondervinden van de opwarming.

POSITIEVE TERUGKOPPELING

We zitten nu in een vicieuze cirkel, wat officieel 'positieve terugkoppeling' heet. Met andere woorden: een negatief proces versterkt zichzelf en neemt zo in kracht toe. Ik geef u een concreet voorbeeld. Een van de simpelste vormen ervan werd bekend gemaakt door de grote Russische geofysicus Mikhail Budyko. Hij ontdekte het volgende: sneeuw kaatst zonlicht weer het heelal in, maar zodra de sneeuw begint te smelten komt de donkere ondergrond te voorschijn en die absorbeert zonlicht, waardoor de omliggende sneeuwlaag sneller begint te smelten, tot het allemaal is verdwenen. Deze positieve terugkoppeling vindt momenteel op grote schaal plaats in de poolgebieden. Het drijvende pakijst smelt snel, waardoor steeds meer donker zeewater vrijkomt. Daardoor stijgt de gemiddelde temperatuur en dat versnelt weer het smelten van het ijs, dat op zijn beurt weer de opwarming van de atmosfeer versnelt.

Een ander voorbeeld: zodra het oppervlaktewater in de oceanen tot 12 graden Celsius stijgt, vormt het een bijzonder stabiele inversielaag, waar voedingsstoffen uit het rijke onderliggende koude oceaanwater niet in kunnen doordringen. Daardoor sterven onder andere de algen af die van die voedingsstoffen leven. Daardoor wordt het water helder blauw en kan men spreken van een oceaanwoestijn waar niets in leeft. Die oceaanwoestijn breidt zich vandaag de dag uit richting de pool, wat rampzalige gevolgen voor de mens heeft. Die algen produceren namelijk gassen die op hun beurt weer wolken veroorzaken die het zonlicht weerkaatsen en regen verspreiden. Bovendien nemen algen kooldioxide uit de lucht op en dumpen het op de oceaanvloer, waar het in kalkstenen rotsformaties wordt opgenomen.

We moeten ons realiseren dat de beschaaftde wereld bedreigd wordt. Daarom pleit ik ook voor het gebruik van nucleaire energie om te voorkomen dat de planeet ons vernietigt. Neem bijvoorbeeld onze eigen dichtbevolkte landen. Groot-Brittannië en Nederland moeten veel van ons voedsel en energie importeren. Terwijl de aarde opwarmt en het klimaat verandert, zal de voedsel- en energievoorziening in toenemende mate problematischer worden. Een voorbeeld is de orkaan Katrina, die bijna zeker een consequentie is van de opwarming veroorzaakt door broeikasgassen. Katrina heeft de brandstofprijzen drastisch laten oplopen en dat

'DE KOMENDE 30 TOT 50 JAAR VINDEN ER VRESELIJKE VERANDERINGEN PLAATS'

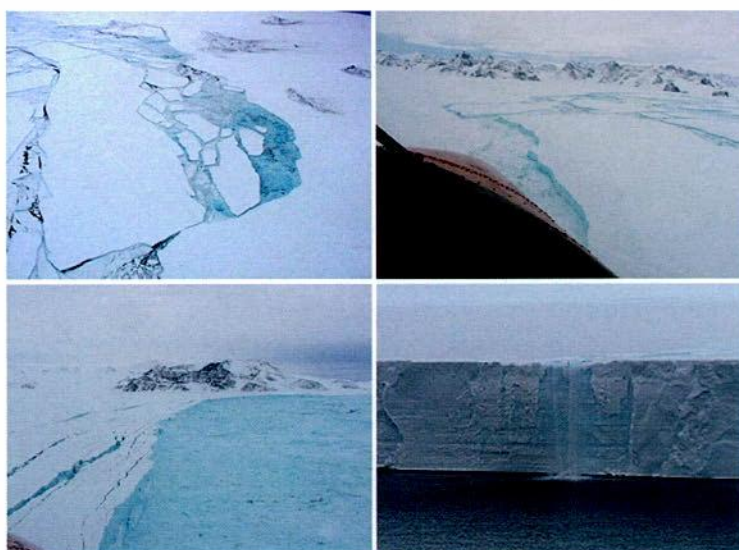
heeft een impact op onze samenleving. Katrina is nog een bescheiden voorbeeld, waarmee we nog kunnen omgaan, maar we moeten in gedachten houden dat dit soort rampen steeds meer zullen voorkomen en onbeheersbaar zullen worden. Tegelijkertijd kunnen we onze samenleving niet in stand houden zonder elektriciteit. Nu wereldwijd brandstof en voedsel schaars beginnen te worden, hebben we een verzekerde energievoorziening nodig en ik zie geen eenvoudig alternatief dan nucleaire energie. Het verbranden van fossiele brandstoffen produceert jaarlijks 27.000 miljoen ton kooldioxide, genoeg om – als we het zouden verharden – een berg van anderhalve kilometer hoogte en 18 kilometer in omtrek te maken. Dezelfde hoeveelheid energie opgewekt door kernenergie produceert twee miljoen keer minder afval, en zou een kubus van zestien meter omvatten.

TE LAAT VOOR ALTERNATIEVEN

Wat de gevaren van kernenergie betreft: het Zwitserse *Paul Scherrer Institut* heeft een grootschalig onderzoek verricht naar de veiligheid van de verschillende energie producerende systemen in de wereld, in termen van ongelukken en doden. Men ontdekte dat in de onderzochte periode van 1970 tot 1992 nucleaire energie veruit het veiligste was, ongeveer 40 keer veiliger dan de verbranding van kolen en olie. Ik ben dan ook van mening dat het verzet van de milieubeweging tegen kernenergie louter en alleen gebaseerd is op emotionele meningen en niet op wetenschappelijke feiten. De 'groenen' handelen alsof de mensheid nog tijd heeft voor andere alternatieven. De kooldioxide-uitstoot is dodelijk voor het huidige leven op aarde en zal de beschaving zoals we die nu kennen binnen afzienbare tijd vernietigen. We maken al het begin van de geweldige omslag mee. De komende dertig tot vijftig jaar gaan er vreselijke veranderingen plaatsvinden. We hebben geen tijd om duurzame energie te ontwikkelen en vervolgens te installeren. Daarvoor is het te laat, het proces is al op gang gekomen, de klimaatverandering is al een feit. Het enige dat we vandaag de dag absoluut moeten doen is het onmiddellijk veilig stellen van onze toekomstige voedsel- en energiebehoefte. Dat is het allerbelangrijkste,

we moeten ons geld niet verkwisten aan visionaire systemen van duurzame energie.

Ik denk dat als we zouden begrijpen dat de wereld er niet alleen is om ons te voeden, we een stap vooruit zijn. We zouden dan beseffen dat we de aarde niet alles kunnen aandoen. Hier in Europa kunnen we tot op zekere hoogte tamelijk ongestoord de grond cultiveren, maar de meeste plaatsen in de wereld zijn niet geschikt voor intensieve landbouw, zeker niet als dat via irrigatie verloopt. De grond verzout dan, wordt onvruchtbaar, en verandert uiteindelijk in een woestijn. Dat proces vindt nu op grote schaal plaats. Meer dan de helft van het landoppervlak op aarde is veranderd van uitgestrekte bossen in landbouwgebied. Daarmee is de capaciteit van de aarde om zichzelf te reguleren drastisch afgenomen. Terwijl we veel meer CO2 produceren zijn er steeds minder bomen om dit broeikasgas op te nemen. Het vernietigen van natuurlijke ecosystemen heeft een buitengewoon negatief effect op het klimaat. De opvatting dat de aarde er voor de mens is om te gebruiken is niet meer houdbaar. Daar zouden ook humanisten over moeten nadenken. En christenen, die ervan uitgaan dat de mens rentmeester is, zouden hun gedachten eveneens moeten herzien. De rationalistische materiële vooruitgangsgedachte is onder druk komen te staan, net als het christelijke gedachtegoed. Toen de religies ontstonden was er nog geen fractie van het huidige aantal mensen op aarde, met als gevolg dat de religies zich vooral met menselijke problemen bezighielden en niet met milieuproblemen. Die rentmeestergedachte was toen geen probleem, maar nu wel. De ideologie van expansie en groei, waarop onze huidige beschaving is gebaseerd, kan geen leidraad meer zijn wil de mensheid niet ten onder gaan. We zijn te ver gegaan. We moeten nu een duurzame verminderingsstrategie volgen, een terugtocht en geen expansie.

Desintegratie van delen van het Larsen B-plateau in het Zuidpoolgebied door ongewoon snelle smelting, februari en maart 2002.

DE DOORDENKER

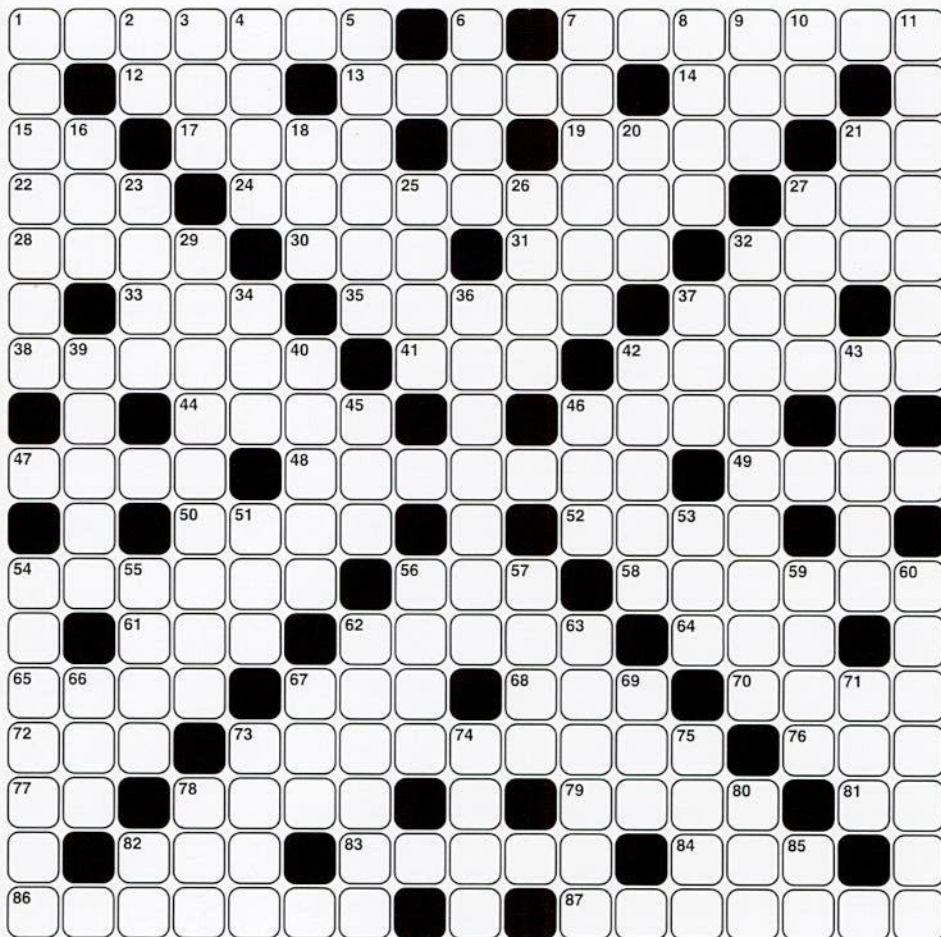
Horizontaal

1. door de overheid verstrekt document dat de bevoegdheid geeft een auto te besturen; 7. de gezamenlijke ministers (regering); 12. voormalige Haagse voetbalclub; 13. achternaam verjaagde VVD-politica; 14. vlaktemaat; 15. quantum placet (afk.); 17. rivier in Duitsland; 19. windrichting; 21. Verenigde Naties (afk.); 22. United Arab Emirates (afk.); 24. zuivelproduct; 27. wiel; 28. halfbloed; 30. plaats in Brazilië (afk.); 31. in samenwerking met (afk.); 32. luchtig zacht gebak; 33. een zekere; 35. optocht (processie); 37. rekenopgave; 38. met goddelijke kracht geladen spreuk in de Hindoeïsdienst; 41. arrondissement (afk.); 42. navigatie-instrument om de richting te bepalen; 44. hielte van een ham; 46. bekende bloemsoort; 47. personage uit Sesamstraat; 48. degene die het woord voert; 49. brandstof; 50. melkklier; 52. voedsel; 54. Europese hoofdstad; 56. definitief (afk.); 58. watersport; 61. sterk ijzerhoudende grondsoort; 62. tijdelijk ten gebruike aan iemand afstaan; 64. katholiek secundair onderwijs (afk.); 65. peulvrucht; 67. toiletartikel; 68. recht stuk vaarwater; 70. kampeerverblijf; 72. loot (stek); 73. winnaar Van Praagprijs 2006; 76. plaaggeest; 77. den lezer heil (Lat. afk.); 78. dapper moedig persoon; 79. voorge-recht; 81. romanum imperium (afk.); 82. opstootje; 83. larve van de langpootmug; 84. kledingstuk; 86. man van adel; 87. staatshuishoudkundige.

Verticaal

1. mis voor overledenen; 2. uitroep van afkeer; 3. plaats in Gelderland; 4. cumulus; 5. agent van politie (Jidd.); 6. landbouwwerktuig; 7. harde ruwe uitwas van een boom; 8. bewoner van Baskenland; 9. interregionaal researchteam (afk.); 10. neon (scheik. afk.); 11. strekking of bedoeling; 16. kookgerei; 18. cafébuffet; 20. boomsoort; 21. beroep (ambacht); 23. luthof; 25. (kleine) rekening; 26. in grote kolonies levende insect; 27. groot ongeluk; 29. actuele vorm van aidsbestrijding in Uganda; 32. schepper van muziekstukken; 34. Europese rekeneenheid (afk.); 36. rangschikken; 37. muzikant; 39. lust om iets ter hand te nemen; 40. plaats in Drenthe; 42. voorman Humanisten in de VS; 43. vriend (Lat.); 45. Politieke Partij Radicalen (afk.); 46. Trans Europa Expres (afk.); 51. Europeaan; 53. eikenschors; 54. Nederlands weekblad voor vrouwen; 55. boomvrucht; 56. overjas van dunne stof; 57. stoer (flink); 59. meisjesnaam; 60. bestanddeel van keukenzout; 62. veilig op de grond neerkomen (van vliegtuigen); 63. evenmens (geloofsgenoot); 66. gewicht; 67. halsboord; 69. keel-, neus- en oorheelkunde (afk.); 71. grappenmaker; 73. militair hoofddeksel; 74. kleur van de regenboog; 75. wreed Romeins heerser; 78. onderwereld; 80. nachtkleed voor vrouwen; 82. muzikant; 85. boksterm (afk.).

PUZZEL AD VAN DUN

26 17 75 48 86 25 1 53 32 44 11 33 60

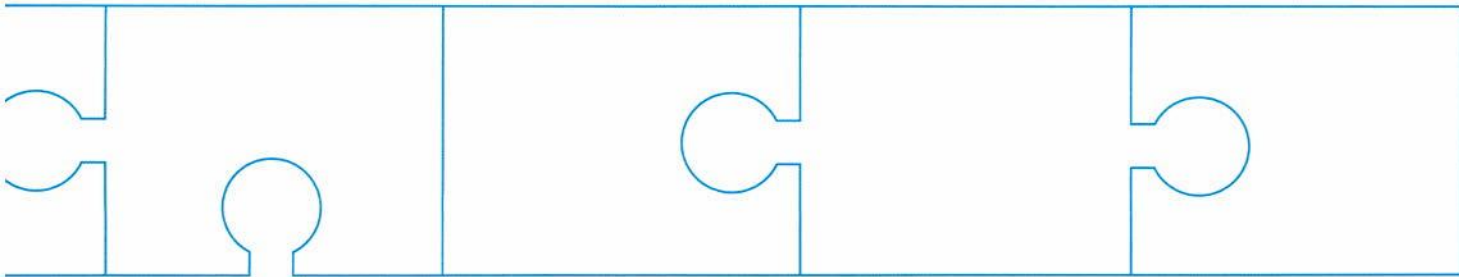
Als u mee wilt dingen naar de boekenbon van € 20,- die onder de goede inzenders wordt verloot, ontvangen wij graag uiterlijk 9 oktober uw oplossingen. Alléén wie beide oplossingen instuurt (dus het sleutelwoord van de kruiswoordpuzzel hierboven én de naam van de persoon die Hilde van Vlaanderen hiernaast beschrijft) kan in aanmerking komen voor de prijs. Stuur uw oplossingen op een ansichtkaart of briefkaart naar De Doordenker, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam.

Oplossingen De Doordenker in de Humanist 3/2006

Puzzel 1: Verscheidenheid

Puzzel 2: Belle van Zuylen

Winnaar: M. Massar, Purmerend

ELKE AVOND JE PRINCIPES TELLEN

“Woorden zijn een omweg naar sprakeloosheid,” zei hij in een interview met Ingeborg van Teeseling in de Humanist, vijftien jaar geleden. En dat, terwijl hij was gefascineerd door taal. Hij schreef en dacht, hij dacht en schreef. Meer dan 70 boeken, meer dan 3000 publicaties staan er in zijn bibliografie. Talloze columns voor een landelijke krant en een gerenommeerd weekblad. Vaak hadden deze columns slechts één woord in de titel. Rondom dat woord filosofeerde hij. Zoals hij dat ook deed in een postuum verschenen bundel, een verrassend, origineel ‘woordenboek’, waarin hij in drie alinea’s zijn gedachten en opvattingen over telkens een woord beschreef.

Verwondering, ontroering, betrokkenheid, aandacht, bezinning, fascinatie, overdracht, intellectuele passie, ontvankelijkheid, geweldloosheid. Allemaal woorden, die we tegenkomen in zijn interviews, in zijn filosofische artikelen, in zijn essays. “Een essay is niet meer dan een poging, een poging waarin het zoeken centraal staat, zonder de pretentie dat dit zoeken ook resultaat zal boeken. Een poging kan per definitie mislukken. ... Ook de lezer wordt in een essay op een andere wijze benaderd: als medemens en mededenker,” zo reflecteerde hij op dit onderwerp, toen hij een grote Nederlandse prijs kreeg. Hij was de middelste van een Brabants gezin met zeven kinderen. Een van zijn eerste herinneringen, was een ervaring van reflectie. Op een dag zat hij voor het raam van de woonkamer in het ouderlijk huis. Buiten zag hij zijn moeder in gesprek met een stoffenkoopman. Op dat moment beseftte hij, dat hij zich binnen bevond en dat hij bewust naar

iets buiten keek en zich ook realiseerde dat hij keek en erover nadacht. Hij werd als ‘getuige van zijn eigen leven’ geboren, als een rode draad liep dit bewustzijn door zijn leven: De mens als toeschouwer.

‘HERBORN ALS GETUIGE VAN ZIJN EIGEN LEVEN’

Na een aantal jaren opleiding aan een kostschool verliet hij deze van de ene dag op de andere. Hij zou in dienst moeten, maar wilde dit niet en werd met behulp van een brief van een psychiater afgekeurd. Hij maakte toch zijn opleiding af, werkte tegelijkertijd in een gemeentearchief, waar hij zijn plezier in bewaren en onderzoeken kon botvieren. Hij ging klassieke talen en filosofie studeren. Voor zijn doctoraalexamen leverde hij drie scripties in. Later heeft hij delen uit zijn scripties in

andere publicaties verder uitgewerkt. Na zijn opleiding werkte hij 27 jaar als leraar in 's-Hertogenbosch, daarna nog 11 jaar als hoogleraar in Amsterdam. Hij hield van individuele mensen, die authentiek zijn. Hij schreef zijn leerlingen zo min mogelijk voor, vergeleek zijn vak met dat van een vroedvrouw, en eiste van zijn studenten niets behalve interesse en nieuwsgierigheid. Dat was waar het hem om ging: denken, zelf denken, vragen stellen, je verwonderen. Over wat er is en hoe de werkelijkheid is. Over het nut van passiviteit, beschouwelijkheid. Kijken en denken. Praten en schrijven. En relativeren. Het komische in ernstige situaties zien. “Principes, je moet ze elke avond tellen. En dan lachen dat je er nog altijd zoveel hebt,” zei hij aan het eind van een interview.

Wie was deze columnist, essayist en filosoof?

MOHAMMED BENZAKOUR

SCHOON IN ELK OOG IS WAT HET BEMINT

In het Britse Gloucestershire is een pauw vurig verliefd geworden op een benzinepomp. Het dier staat al voor het ochtendkrieken te wachten tot z'n grote liefde opengaat. Dat is een kleurige pomp die vrolijk tak, tak, tak roept als er getankt wordt. Daarin ziet de 8-jarige pauw een uitnodiging om samen een nestje te bouwen. Amusant, maar deze pauw lijkt betoverd en ziet niet wat hij ziet.

Ik moest denken aan Marokko. Daar hoeft een lelijke vrouw niet te somberen. Met wat spaarcentjes geklemd tussen de borsten bezoekt ze de magiër. Een duister ritueel van wierook, kaarsen, een kommetje vers kippenbloed en wat geheimzinnig gepevelde spreuken garanderen succes. Nog geen dag later werpt de begeerde jongeman zich voor haar voeten. Al wat hij wenst is haar hand. Geen sterveling kan de arme man nog aan het verstand brengen dat dit vrouwens zelfs de katten de stuipen op het lijf jaagt. Zijn hart is ontvlamd en al wat hij ziet is de prinses van zijn dromen. 'Schoon in elk oog is wat het bemint,' schreef eens een Arabische dichter. Liefde is blind, zee de boer, en hij kuste zijn kalf op zijn gat. Zeker, liefde maakt blind - een oude les. De geroerde of geestelijk verlamde mens bemint en identificeert zich met iemand of iets dat anderen niet kunnen bevatten of invoelen.

'EEN PSYCHOLOGISCHE TOESTAND DIE IEDERE NUCHTERE KIJK OP HET HUIDIGE ISRAËL BLOKKEERT'

Neem een natuurdocumentaire over pasgeboren gazelletjes. Je raakt ontroerd als je ziet hoe de babygazelletjes wankel op de pootjes achter mammië aansjokken. Je ziet ze groeien en spelen en knabbelen aan de struikbladeren. Vrolijk hup-pelen ze over het bloemenveld en je bent aangedaan door zoveel maagdelijk schoon. Dan ineens, op een onbewaakt moment, wordt het grazende diertje besprongen door een reusachtige leeuw die het met één hap verscheurt. We vervloeken de leeuw tot in alle hemelen.

Stel nu, een andere docu, over een leeuw, die drie wolkjes van een welpjes baart. Ze voedt ze op, speelt met ze, be-

schermt ze, zonder vader, die vertrokken is met de noorderzon. Maar de leeuw wacht barre tijden. Al maanden valt er geen druppel. Alles is kaal en droog. Iedere jacht mislukt. De welpjes piepen al dagen onafgebroken, van de honger. Een jong redt het niet en sterft in moeders schoot. Moeder is radeloos en uitgeput. Met haar laatste vereende krachten hijst ze zichzelf nog eenmaal en gaat op pad. En dan, als een godsgeschenk, staat daar een mals gazelletje te grazen. En je juicht en je juicht als de moeder leeuw thuiskomt met de buit. Het was dezelfde gazelle.

Schoon in elk oog, is wat het bemint. Ook in politiek en media. Het standpunt van een politicus of journalist is zelden democratisch c.q. objectief, al beweren ze anders. Het perspectief is allesbepalend. De toon, de woordkeus, de agenda, alles verraadt de identificatie. Wie goed luistert, proeft direct de (voor)liefde en ziet hoe de vooringenomenheid er tastbaar vanaf druipt.

Toen in 2002 Abou Jahjah pleitte voor integratie 'zonder verlies van taal, cultuur en religie' riposteerde een geschokte Jaap De Hoop Scheffer met 'radicaal'. Dat integratie met behoud van cultuur jarenlang staand Kabinetsbeleid was, onder leiding van het CDA, vergat de Hoop Scheffer. Zijn perspectief was radicaal gewijzigd, niet dat van Abou Jahjah. Thatcher placht ANC-leiders te kwalificeren als 'terroristen'. Maar kortgeleden nam de leider van de Britse Conservatieven, David Cameron, publiekelijk afstand van Thatchers vroegere Zuid-Afrika beleid en roemde hij Mandela. 'We waren blind en we maakten grove fouten.' Schoon in elk oog, is wat het bemint.

Of neem Israël. Als een Israëliische onbemande bommenwerper een Arabische woonwijk wegvaagt noemen Bot, Blair, Bush alsmede onze redactionele commentaren dat 'zelfverdediging' of 'vergeldingsacties'. Of, eigentijds, *collateral damage*. Of, mijn favoriet, 'buitenproportioneel'. De raketten van Hezbollah zijn in consequentie 'terroristisch', dus moet de organisatie worden 'ontwapend'.

Onze *jewish favorite* zit diep geworteld sinds WO II. De deportaties bezorgden ons een bittere cocktail van schuld en

zonde, later gecompenseerd door een nietsontziende (christen) solidariteit en liefde. Resultaat is algehele verblinding en verlamming. Een psychologische toestand die iedere nuchtere kijk op het huidige Israël blokkeert. Sommigen, zoals Dries van Agt en Hans van den Broek, lukt het om te ontwaken uit die oude roes. De roes is niettemin hardnekkig.

'RESULTAAT IS ALGEHELE VERBLINDING EN VERLAMMING'

Een Arabisch land dat zijn onderdanen onderdrukt en discrimineert heet een 'dictatuur', maar als in Haifa hoofdzakelijk Arabieren worden getroffen omdat hen schuilkelders wordt geweigerd, heet Israël nog steeds 'een democratie'. In hetzelfde stramien is een cartoon van profeet Mohammed

met in zijn tulband een bom een uiting van 'vrijheid van mening' of 'godsdienstkritiek'. Terwijl een cartoon met een jood in nazie-uniform een teken is van onversneden 'antisemitisme'. Beide zijn stigmatiserend, beide zijn verwerpelijk, beide zijn haatzaaiend. Enkel: de maatstaf c.q. het perspectief is verschillend. Daarom ook leidt de uitspraak van Ahmadinejad dat 'Israël van de kaart moet worden geveegd' tot brisante Amerikaanse en Europese verontwaardiging en dientengevolge tot politieke en wellicht ook militaire represailles. Terwijl wanneer *letterlijk* stad en land (Libanon) alsmede een compleet volk (Palestijnen) van de kaart worden geveegd, ritueel opgeroepen wordt tot een 'staakt-het-vuren' of 'vredesonderhandelingen'.

Iets ergs zeggen zonder het uit te voeren, gruwelt ons. Maar iets erg uitvoeren zonder het te zeggen, kan ongestoord. Schoon in elk oog, is wat het bemint.

En lelijk, wat het verfoeit.

Als nalaten u een zorg is

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van tevoren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur-testamentair. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorgvuldigheid en integriteit.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar:
**Steunfonds Humanisme,
Antwoordnummer 10938,
1000 RA Amsterdam**

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme

naam m/v

adres

pc/woonplaats

telefoon H

OUDER WORDEN, EEN VERDIEPENDE AFRONDING

Autonomie, het vermogen zijn eigen leven vorm te geven en samen met anderen bij te dragen aan de ontwikkeling van de maatschappij, is onlosmakelijk verbonden met de kwetsbaarheid die eigen is aan de intermenselijke conditie. Leven in de tijd betekent gebruik kunnen maken van mogelijkheden die uiteraard begrensd zijn. Al te vaak vergeten we dat begrenzing en eindigheid slechts te begrijpen zijn in functie van de fantastische kansen die erdoor begrensd worden. Hoe meer keuzen we maken hoe meer we als individu uniek worden. Jan Baars, bijzonder hoogleraar Interpretatieve gerontologie, zeg maar wijsbegeerte van het ouder worden, aan de Universiteit van Humanistiek, plaatst het fenomeen van 'het nieuwe ouder worden' in dit kader. Zijn boek is het resultaat van vijf jaar onderzoek. Het is een theoretisch werk, waarin tal van filosofische en gerontologische opvattingen de revue passeren, die op een overtuigende wijze leiden tot belangrijke stellingen. De voornaamste daar-

van is dat het huidige ouder worden, het proces dat begint nadat mensen door de samenleving tot 'oudere' zijn bestempeld, geen pathologisch gebeuren is, maar deel uitmaakt van het normale menselijk leven.

Tegen de achtergrond van de dubbele paradox dat mensen naarmate ze langer leven steeds jonger 'oudere' worden en uit het maatschappelijk leven worden geweerd én door de anti-verouderings-industrie en de reis- en andere activiteitenbedrijven verleid worden de eeuwige jeugd na te streven, gaat Baars op zoek naar de positieve waarden van het ouder worden.

De wortel van de onderwaardering van het ouder worden ligt zijn inziens in de eenzijdige nadruk die overheid en bedrijfsleven leggen op de chronologische leeftijd. Juist het individualiserende aspect van een lang leven wordt hierdoor over het hoofd gezien.

Ouder worden is een proces waarin de kwetsbaarheid die inherent is aan het menselijk bestaan toeneemt en daarom

paradigmatisch (mijn woord) is voor het hele menselijk leven. De ouder worden- de mens leert daarmee om te gaan en kan deze ervaring overdragen aan jongeren. Het is tevens een proces van zich verdiepende uniciteit en toenemende ervaringsrijkdom.

Dit mooie en zeker vanuit humanistisch standpunt belangrijke boek biedt inzicht in de maatschappelijke gevolgen van het langer leven. Het is een hoofdzakelijk theoretisch werk op het raakvlak van wijsbegeerte en sociale gerontologie. Het gaat om fundamenteel onderzoek. Men verwachtte geen praktische adviezen, wel enige richtlijnen inzake beleid. Zo droomt de auteur van toekomstige intergenerationele denktanks, waarin ouderen hun specifieke ervaringen kunnen delen met jongeren. Helaas ontbreekt een broodnodige index. (PM)

Jan Baars. *Het nieuwe ouder worden. Paradoxen en perspectieven van leven in de tijd.* Humanistics University Press, Amsterdam. 268 blz., € 29,50

DAVID HUME'S LATE BEKENTENIS

Holbach was er duidelijk over: God bestaat niet en godsdienst is immoreel. Voltaire durfde niet zover te gaan en David Hume waagde het pas op zijn sterfbed. Ernstig ziek, zei hij eindelijk... 'geen godsdienstige overtuiging' meer te ervaren. In zijn postuum verschenen *Gesprekken over de natuurlijke religie* blijft dat inzicht nog onuitgesproken. Het zijn de beroemd geworden gesprekken tussen drie fictieve discussianten. Figuranten zijn de orthodoxe Demea, de ironische Philo en Cleanthes die beweerde dat religie drager was van de moraal en zichtbaar in de samenhang van de natuur (bijvoorbeeld het menselijk lichaam), waarop Philo reageert met: religie is volksgeloof, een complex van bedenksels, oorzaak van godsdienstoorlogen. Door deze meningen zo te etaleren, bleef Hume formeel toeschouwer en buiten de discussie.

Daardoor gold hij tot het laatst als 'an honest man'. Een intellectueel die elke mening tot haar recht liet komen. Tot hij zich atheïst durfde te noemen.

Hume, geboren en gestorven in Edinburg, heeft belangrijke studies geschreven over de menselijke natuur, de kennisleer (een pleidooi voor de betekenis van de ervaring in de wetenschap) en de moraal. Zelfs schreef hij een zedelijke studie over de Engelse geschiedenis. Daarna volgden nog twee studies over de natuurlijke religie (toen een populair alternatief voor het 'kunstmatige' rooms katholicisme) waarvoor nu nieuwe belangstelling ontstaan is onder aanhangers van de 'intelligent design'. De laatste publicatie is (mede daarom) nu vertaald en uitgegeven in het Nederlands.

Men kan zich afvragen waarom Hume pas op zijn sterfbed toegaf atheïst te zijn

geworden. Ik durf te beweren dat hem geen andere weg openstond. Wie in die dagen maar in de buurt van het atheïsme kwam, moest rekening houden met verkettering, een veroordeling door Kerk en Staat, een verbanning, ja zelfs de doodstraf. Voltaire, die pleitte voor tolerantie en vrije meningsuiting, maar wel het bijgeloof, het geloof in wonderen en engelen op de korrel nam – ook niet mis – wilde geen risico lopen. Wellicht daarom maakte hij in zijn *Filosofisch Woordenboek*, dat anoniem verscheen ook kritische kanttekeningen bij het atheïsme en ontkende hij lang daarvan de auteur te zijn. Desalniettemin werd het boek – kort na verschijning – officieel veroordeeld en verbrand. (AdB)

David Hume, *Gesprekken over de natuurlijke religie.* Vertaling Ton Vink. Damon, Budel. Gebonden, 167 blz., € 16,90

Het nieuwe ouder worden

Paradoxen en perspectieven van leven in de tijd

Jan Baars

David Hume

Gesprekken over de natuurlijke religie

Vertaling, inleiding en commentaar
Ton Vink

PAMON

PASSIE VOOR VRIJHEID

Clara Wichmann (1885-1922)

Ellie Smolenaars

Aksant

Goed leven: meer
geluk dan wijsheid?
Lessen van een nieuwe
wetenschap. Ad Boesten

DE PASSIE VAN CLARA WICHMANN

Clara en Erich Wichman stammen uit het gezin van een in Duitsland geboren autoritaire professor in de geologie en een in poëzie en filosofie geïnteresseerde moeder. Clara overleed in 1922, 36 jaar oud. De vijf jaar jongere Erich in 1929, hij werd 39. Twee gepassioneerde mensen uit één gezin waarvan de politieke opvattingen steeds verder zouden verschillen. Erich werd alcoholist en fascist, Clara geheelonthoudster en pacifiste. Over Erich is al het nodige geschreven. Aan Clara werd recent een opmerkelijke studie gewijd. Het naar haar genoemde instituut voor vrouwenemancipatie is inmiddels opgeheven.

Clara, depressief van aard, wist zich staande te houden met filosofie (aanvankelijk bij de excentrieke hegeliaan Bolland), het werken aan een (cum laude) proefschrift – waarin ze beweerde dat criminaliteit de onvermijdelijke resultante was van de materialistische samenleving. Ook vond ze inspiratie in haar voortdurende pleidooien voor pacifisme (gesteund door haar tien jaar jongere partner, een dienstweigeraar), haar acties voor vrouwenkiesrecht en arbeiderscoöperaties. Aanvankelijk christensocialiste, kiest zij, evenals Bart de Ligt, voor het atheïsme. Clara sterft in het kraambed; specialistische

hulp kwam te laat. Haar moeder zou zich tot haar dood, ze werd 86, bekommeren om haar vijf kleinkinderen; één van Clara en vier van haar zoon Erich. Wie dit boek ter hand neemt denkt niet direct aan een proefschrift. Het lijkt in het begin zelfs op een meisjesboek. Het blijkt een roman, bedoeld voor een breed publiek. (AdB)

Ellie Smolenaars, *Passie voor vrijheid. Clara Wichmann (1885-1922)*, met illustraties. Aksant, Amsterdam. 248 blz. € 24,90

ONTGOOCHELEND EN ETHISCH AANVECHTBAAR

Dit boek pretendeert een handboek te zijn voor wat de lezer zelf kan doen om zijn streven naar geluk en tevens een goed mens te zijn te optimaliseren. Het beweert te steunen op systematische studie en onderzoek van de klassieke filosofie en ethiek in combinatie met hedendaagse management-, organisatie- en beslis-kunde. Het bedoelt de vaagheid van de vele bestaande wijsgerige werken over dit onderwerp te overkomen. “De filosofie gaat bijvoorbeeld uit van veronderstellingen van autonomie en over het leiden van een moreel goed leven die in het psychologisch onderzoek onrealistisch zijn gebleken.” Deze recensent vond het werk alles behalve behulpzaam en dat niet alleen omdat de auteur geen begenadigd schrijver is, al zijn de vele filosofische beschouwingen eerder verwarrend dan

verhelderend en is er verder heel wat aan te merken op de grammatica en de logica. Het gaat vooral om te methode of nog belangrijker om “waar het om gaat in het leven en de loopbaan.” De auteur gaat er prat op te schrijven ‘voor lezers die niet wetenschappelijk geïnteresseerd zijn in de inhoud.’ Hij slaagt er dan ook nergens in duidelijk te maken welk relatief belang gehecht dient te worden aan de duizenden raadgevingen en ‘overwegingen’ die het boek bevat. De toepassing van de ‘nieuwe wetenschap’ blijkt alle levensproblemen kwalitatief beschouwd te herleiden tot een eenheidsworst, waarvan alle onderdelen zelfs cijfermatig met elkaar kunnen worden vergeleken in formules. Socrates uit Plato’s *Apologia* blijkt bij toepassing van zo’n formule niet voldoende aandacht te hebben besteed aan

de mogelijkheid van een compromis. Hans Calmeyer, die als verantwoordelijke Duitse registratieambtenaar in Nederland duizenden joden heeft gered maar zich schuldig bleef voelen over de duizenden die hij niet had kunnen redden, wordt een gebrek aan wijsheid verweten: ‘Het is niet verstandig zoveel belang aan het verleden te hechten.’ De auteur heeft geen oog of gevoel voor de vaak dramatische aspecten van het leven, waar we beter mee leren omgaan dankzij verhalen zoals die uit de Griekse tragedies of moderne romans dan met behulp van de hier voorgestelde ‘empirische filosofie’. (PM)

Ad Boesten. *Goed leven: meer geluk dan wijsheid? Lessen van een nieuwe wetenschap*. Damon, Budel. 218 blz., € 17,90

LIEGEN TEGEN MIJN DEMENTE MOEDER

Publicist en filosoof Cyrille Offermans schrijft over de episode van zijn leven waarin zijn moeder wordt aangetast door dementie. Hij maakt ons niet alleen deelgenoot van allerlei onverwachte situaties die nu eenmaal voorvallen, maar betreft ons ook bij de fundamentele morele vragen waarvoor hij komt te staan. Als volwassen zoon wil hij op gelijkwaardige en vertrouwelijke voet met zijn moeder blijven omgaan, maar hij komt terecht in de – voor velen zeer herkenbare – situatie dat dit meer en meer bemoeilijkt. Zij gaat achteruit in diverse geheugenfuncties, tijdsbesef en fysieke vermogens. Tegelijk nemen onzekerheden, verwarring en angsten toe bij haar. De auteur vertelt ingetogen en beschouwend hoe hij daardoor stukje bij beetje afscheid moet nemen van de vertrouwde manieren van met haar omgaan en nieuwe omgangsvormen

met haar ontwikkelt. Hij moet leren 'liegen' om haar niet te verontrusten. De ontdekking dat er echt iets aan de hand is met zijn moeder, die dan in de tachtig is, doet hij tijdens 'een jammerlijk mislukte poging tot vreedzaam samenwonen.' Drie fijne maanden hadden het moeten worden, maar het werden drie moeilijke: de periode waarin de auteur, zijn vrouw, hun twee kinderen en de hond bij zijn moeder inwoonden, om de tijd te overbruggen tot ze hun volgende woning kunnen betrekken. Eerst weet moeder nog de schijn op te houden dat ze 't in het leven best redt, maar allengs blijkt duidelijker dat ze het toch meer en meer nodig heeft om toenemende mate veiligheid te ervaren en door zorgzaamheid te worden omringd.

Offermans beschrijft en overdenkt subtiel, met liefde en in een aangename stijl zijn nieuwe ervaringen met zijn

moeder en staat bijvoorbeeld stil bij de waarde van onze herinneringen aan bekende muziek. Hij verhaalt ook enkele ervaringen binnen de zorginstelling waar zijn moeder later verblijft. Oprecht verbaasd is hij als hij waarneemt dat maar enkele verpleegsters ouderen zien als individu. Het zijn toch mensen die tachtig, negentig jaar hebben geleefd. Een uitzondering vormt een Poolse vrouw met een plattelandsachtergrond, die daar maar kort werkt, omdat ze in dat verpleeghuis niet kan aarden. Haar feeling voor ouderen die zich veelal niet meer in woorden kunnen uitdrukken was gevormd in haar kindtijd, toen zij leerde dat dieren specifieke herkenbare geluiden maken bij honger of pijn. (FB)

Cyrille Offermans, *Waarom ik moet liegen tegen mijn demente moeder*. Cossee, Amsterdam. 112 blz., € 8,90

VRIJHEID VAN GODSDIENST

Vrijheid van godsdienst? Hadden we die al niet sinds 1848 - met andere grondrechten? Is er nu ook al wat mis met de vrijheid van godsdienst in onze pluriforme samenleving? Hegener, freelance journalist, beweert van wel. En... hij heeft gelijk!

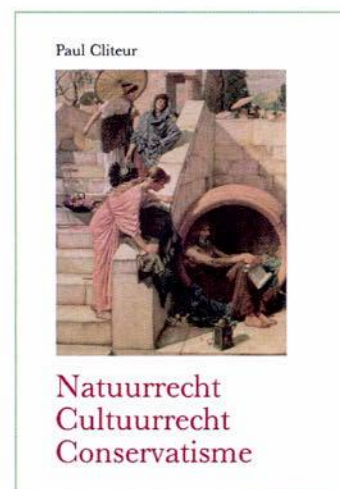
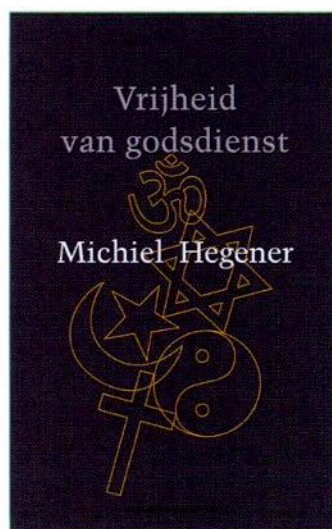
Wat zijn de feiten? Artikel 6 van onze grondwet garandeert weliswaar de vrijheid van godsdienst, maar toch kunnen vele Nederlanders ongestraft de godsdienstvrijheid van anderen belemmeren. Moslims mogen niet met hun godsdienst breken; in het uiterste geval (sharia) kan dat formeel de doodstraf betekenen. Meestal worden ze verstoten. Kinderen (zuigelingen) van christelijke ouders worden ingelijfd bij kerkgenootschappen, nadat de ouders hebben verklaard wat de dopeling gelooft. De doop kan men nooit 'afwassen'. Bij het boeddhisme, hindoeïsme en jodendom kan men wel toetreden tot een andere religie. Maar er is meer aan de hand. Met name in het onderwijs. Gelet op de wenselijke integratie en tolerantie zou het godsdienstig en levensbeschouwelijk onder-

wijs leerplanmatig pluriform ingericht moeten worden. Ook daaraan besteedt Hegener, met dank aan Rob Tielman, aandacht. Een essentiële kwestie omdat in sommige streken, zoals Brabant en Limburg, het katholieke onderwijs domineert en de vele niet-godsdienstige ouders geen alternatief hebben. Daarom is een aangepaste onderwijswetgeving nodig waarbij rekening wordt gehouden met de rechten van kinderen om zelf te kunnen kiezen voor godsdienst en levensbeschouwing en wordt vastgesteld dat de samenleving gediend is met objectieve, pluriforme kennis van godsdiensten en levensbeschouwingen. Als deze didactiek wettelijk gedefinieerd is als gekwalificeerd onderwijs wordt een nieuwe formulering van de vrijheid van onderwijs mogelijk.

Maar hoe zit het bij ons ook weer met de grondrechten? Het Nederlandse non-discriminatiebeginsel, vastgelegd in artikel 1 van de grondwet, is in elk geval een duidelijk uitgangspunt: 'Discriminatie wegens godsdienst, levensbeschouwing, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond

dan ook, is niet toegestaan.' Artikel 18 van de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* is explicieter: "Ieder heeft het recht op vrijheid van geweten, gedachten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen." Het *Internationaal Verdrag inzake Burger- en Politieke Rechten* is echter een stap terug. Het recht om van godsdienst te veranderen is hierin niet overgenomen. Daarentegen leert het *Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind* dat de overheid erop moet toezien dat kinderen vrij worden gelaten om hun eigen weg te gaan in religieus opzicht. Ook de Nederlandse rechter kan op grond van dit verdrag aan de ouderlijke macht beperkingen opleggen indien ouders onvoldoende respect tonen voor het recht van hun kind om van godsdienst/levensbeschouwing te veranderen, zo analyseert Hegener. Maar of dat ooit zal gebeuren? (AdB)

Michel Hegener, *Vrijheid van Godsdienst*. Contact, Amsterdam. 208 blz., € 16,90

PAUL CLITEUR, COLUMNIST EN WETENSCHAPPER

Goede columns zijn een slijpsteen en balsem voor de geest. Direct, kritisch, uitdagend, erudiet, spottend, amusant, hilarisch, tegendraads. Goede columns verouderen niet. Wie de columns van Paul Cliteur leest, ondergaat alle stemmen opnieuw. Onlangs werd een bundel met zijn beste bijdragen uitgegeven, *God houdt niet van vrijzinnigheid*. Hierin kan men alsnog nagaan in hoeverre hij de spijker op zijn kop sloeg. Ze gaan over cultuur, politiek, filosofie, recht, religie en dierenwelzijn. Wie hierna behoefte heeft aan Pauls beweegredenen, adviseer ik eerst zijn gemakkelijk leesbaar *Tegen de decadentie* te lezen. Daarin fulmineert hij, meer gefundeerd, tegen het verval van de democratische rechtstaat, pleit hij voor revitalisering van het klassieke vormingsideaal van de Grieken en Romeinen en de handhaving van de Westerse politieke waarden en normen. Ook waarschuwt hij voor het veldwinnende cultuurrelativisme en vraagt hij zich af of Mohammed als een perverse tiran beschouwd kan worden. Tot slot toetst hij zijn stellingen aan de Nederlandse rechtstaat. Cliteur ervaart zich als conservatief en legt uit wat die visie voor hem inhoudt. Wie daarin belangstelt leze zijn *magnum opus*. Ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag verscheen

een aangepaste herdruk daarvan, zijn proefschrift. Een lijvig werk dat ik wel met grote interesse heb gelezen maar, waarvoor ieder, hoe goed het ook geschreven is, de tijd nodig heeft. Als handboek zal het in elk geval lang van waarde blijven.

Uitgangspunt is het Amerikaanse en Franse conservatisme, maar het Duitse krijgt waar nodig eveneens aandacht. Het boek begint met een analyse van het natuurrecht, een metafysisch complex van waarden en normen waar Verlichte schrijvers hun ideeën aan ontleenden. In dit verband wordt uitgebreid aandacht besteed aan de kritiek daarop van Hans Kelsen, geboren in Oostenrijk, maar beroemd geworden in de Verenigde Staten, waarheen hij als jood uitgeweken was. Hij beoogde de rechtswetenschap te zuiveren van alle niet strikt juridische aspecten die hij vervolgens naar de sociologie, de psychologie, ethiek en politiek dirigeerde. Daarna analyseert Cliteur allerlei conservatieve begrippen en tradities om vervolgens toe te komen aan het cultuurrecht, het recht en de conservatieve legitimatie van de relatie Recht en Staat. Het geheel is daarmee geworden tot een belangrijk compendium van het denken over het natuurrecht, het cultuurrecht in relatie tot het conservatisme. Het is op deze plaats onmogelijk

om daarop in te gaan. Wel moet men weten dat het conservatisme lange tijd in elk geval in Nederland, een volstrekt negatieve lading had. Dat werd in Nederland vereenzelvigd met allerlei antirevolutionairen van protestantse en rooms katholieke huize. Die verwierpen de Verlichting en de Franse Revolutie in elke opzicht en wilden de verworvenheden het liefst met wortel en tak verwijderen.

Is Cliteur een dogmaticus? Dat lijkt misschien wel, maar dan is hij wel een sympathieke. Een rechtsfilosoof die, gelijk Socrates, zichzelf en anderen blijft ondervragen. Of zoals hij aan het slot van zijn grote boek tegen een ieder zegt: 'Gewoon doorgaan. Zoals de sneeuwklompjes elk jaar weer de grond uitkomen, zo zijn er ook mensen die fundamentele vragen blijven stellen.' (AdB)

Paul Cliteur, *God Houdt niet van vrijzinnigheid*. Bert Bakker, Amsterdam 365 blz., € 19,95 euro.

Paul Cliteur, *Tegen de decadentie. De democratische rechtstaat in verval*. De Arbeiderspers, Amsterdam. 223 blz., € 16,95.

Paul Cliteur, *Natuurrecht, Cultuurrecht, Conservatisme. Grondslag van de Democratische Rechtsstaat*. Damon, Budel. 623 blz., € 54,00

19 sept. - Zunderdorp

Prinsjesdag, religieuze en levensbeschouwelijke organisaties luiden parlementaire jaar in. Hoofdreferaat over 'Vriendschap' door voorzitter Rein Zunderdorp van het Hum. Verbond. Grote Kerk Den Haag. Aanvang 10.30 uur. Toegang vrij.

19 sept. - Filosofisch café

Universitair docent wijsbegeerte Philippe Lepers over 'De wereld volgens Jean Baudrillard'. Na de pauze cardioloog Pim van Lommel en hersenonderzoeker Dick Swaab over bijna-doodervaringen. Felix Meritis Keizersgracht 324 Amsterdam. Aanvang 20.00 uur.

27 sept. - Ayaan

Uitzending van 'Ik ben Ayaan', regie Eveline van Dijk. Humanistische Omroep, Nederland 2, 23.10 uur.

28 sept. - Judith Metz

Promotie van Judith Metz, die onderzoek deed naar de betekenis van de vrijwilligersondersteuning van Humanitas voor burgerschap. Academiegebouw Domplein 29 Utrecht. Aanvang 16.00 uur.

5 okt. - Kluizenaars

Studium Generale lezing door Freddy Derwahl over leven en denken van kluizenaars. Aula Minderbroe-

dersberg 4-6 Maastricht. Aanvang 20.00 uur. Toegang vrij.

7 okt. - Nacht van debat

O.a. het columnistendebat met Ronald Plasterk, Elsbeth Etty, Willem Breedveld en Leon de Winter. Master classes in debatteren, stand-up debatten met o.a. Sweder van Wijnbergen, schaak-klokdebatten en de Grote Debatprijs. Felix Meritis Keizersgracht 324 Amsterdam. Aanvang 20.00 uur. Toegang € 35,-. Kaarten via www.nachtvanhetdebat.nl

10 okt. - Hannah Arendt

Lezing door hoogleraar filosofie Dirk De Schutter over 'Opdracht aan de politiek', voortvloeiend uit de analyses van Hannah Arendt. Na de lezing speelt theatercollectief Lazarus een voorstelling over de relatie tussen Arendt en Heidegger. Aula Radboud Universiteit Comeniuslaan 2 Nijmegen. Aanvang 19.30 uur. Aanmelden via www.ru.nl/soeterbeeck

13-14 okt. - Vrije Gedachte

Congres over 150 jaar vrijdenken in Nederland. Sprekers o.a. Jonathan Israel, Paul Kurtz, Els Witte, Tom Böhm en Paul Cliteur. Hotel Krasnapolsky Amsterdam. Aanmelden via www.devrijegedachte.nl

17 okt. - Filosofisch café

Elke derde dinsdagavond van de maand in Felix Meritis Keizersgracht 324 Amsterdam. Aanvang 20.00 uur. Actueel programma op www.felix-en-sofie.nl

31 okt. - Freud

Studium Generale lezing door universitair docent

wijsbegeerte Filip Buekens over de 'verklaringskunst' en de 'illusies van inzicht' van Freud. Hij was een charlatan, maar hoe kon hij zo'n mythe worden? De lacani-aan Dominiek Hoens dient Buekens van repliek. Aula Minderbroedersberg 4-6 Maastricht. Aanvang 20.00 uur. Toegang vrij.

10 Nov. - Jon. Israel

Thomas Moore-lezing door de historicus Jonathan Israel over 'Freedom of Thought versus Freedom of Religion: an Eighteenth-Century Dilemma'. Rode Hoed, Keizersgracht 102 Amsterdam. Aanvang 15.00 uur. Aanmelding via

www.ru.nl/soeterbeeck

10 nov. - Socrates

Inaugurele rede door Annemarie Buikema over 'Coalities in de cultuurwetenschappen'. Stichting Socrates. Academiegebouw Domplein 29 Utrecht. Aanvang 16.00 uur. Toegang vrij.

26 nov. - Rechten

Domela Nieuwenhuis-lezing door hoogleraar mensenrechten Cees Hamelink over 'Mensenrechten en rechtsstaat gemangeld tussen terreur en terreurbestrijding'. Domela Nieuwenhuis Museum Minckelerstraat 11 Heerenveen. Aanvang 14.30 uur. Toegang € 3,-.

Stichting De Einder zoekt counselors

-zo mogelijk buiten de randstad-

voor de begeleiding van mensen met een doodswens.

voor nadere inlichtingen

zie de website: www.deeinder.nl

u kunt zich ook opgeven als donateur van de Stichting

door u te melden bij:

Stichting De Einder, Postbus 159

4140 AD Leerdam

of door een bijdrage te storten op

gironummer 55.96.402

t.n.v.

Stichting De Einder, Leerdam.

de **HUMANIST**
een ware verlichting.
Ook op internet.
Kijk op
www.humanist.nl

STEUN DE HUMANIST

Geef een abonnement cadeau!

Stuur deze kaart aan een vriend of vriendin.

Gebruik de antwoordkaart op blz. 24 om de nieuwe abonnee door te geven.

CHRISTIAAN HOGENHUIS

LEVEN ALSOF HET (NIET) ÓP KAN

Over welvaart, kwaliteit van leven en duurzaamheid

Wat is het goede leven? Kunnen wij ons werkelijk een leven voorstellen dat wij zelf aantrekkelijk vinden én dat ruimte laat voor anderen en de natuur? Moeten we dan denken in termen van versobering of kan ons leven juist rijker worden door de zorg voor anderen en de natuur?

Op dergelijke vragen geeft iedereen weer een ander antwoord. Met die antwoorden kunnen we elkaar aan het denken zetten. Belangrijk is dat het denken hierover doorgaat en het gesprek hierover wordt gevoerd. Dit boek draagt hiervoor informatief, bruikbaar en soms prikkelend materiaal aan.

Met praktische suggesties en verwerkingsvragen.

Isbn 90 5573 666 x, 144 pp., € 12,50

PAUL GERBRANDS E.A.

TIEN MILJOEN MENSEN ALS DUURZAME BEVOLKINGS-OMVANG

De groei van het aantal mensen en de daarbij horende economische groei vernietigen in toenemende mate alles wat nodig is voor een duurzame samenleving. Daarom is voor een duurzame samenleving een forse stap achterwaarts onvermijdelijk in aantal mensen en in welvaart.

In dit boek wordt vanuit verschillende optieken aangekeken tegen het probleem overbevolking. Deze bundeling van kritische artikelen rekent in ieder geval af met de gedachte dat het allemaal wel mee valt. De artikelen zijn demografisch, historisch, psychologisch, biologisch, economisch, politiek en journalistiek van aard en verschillen dus wezenlijk van elkaar.

Isbn 90 5573 719 4, 128 pp., € 14,90

SUSAN NEIMAN

IN HET ZICHT VAN DE GALG

Helden en het kwaad

Bestaan er morele wetten die altijd, overal en voor iedereen gelden?

Wat zijn de motieven van de zelfmoordterrorist?

Welke rol speelt religie daarin?

Susan Neiman neemt de ethiek van de filosoof Kant als uitgangspunt en plaatst de discussies over hoe te handelen in een hedendaagse context door een verband te leggen met het fenomeen zelfmoordterrorisme. Hierbij gaat zij uitgebreid in op de rol van religie.

Isbn 90 5573 694 5, 88 pp., € 12,90

JOS DELNOIJ (RED.)

MORELE OORDEELSVORMING

en de integrale organisatie

Met haar indringende voordracht over de integriteit van de overheid, zette wijlen minister Dales in 1992 'integriteit' duidelijk op de politieke en ambtelijke agenda. Nadat in eerste instantie de aandacht vooral uitging naar repressieve maatregelen, werd een integriteitsbeleid ontwikkeld dat recht doet aan al die medewerkers die 'het goede willen doen'. Onmisbaar voor vakethici, integriteitsfunctionarissen, raadsgriffiers en politici, hoofden P&O en gemeentesecretarissen, adviseurs op het gebied van integriteit, organisatiedeskundigen en onderwijsdeskundigen.

Isbn 90 5573 695 3, 256 pp., € 19,90